

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

İxtisas: 050321– DİZAYN

Qrup: 774

BURAXILIŞ İŞİ

Mövzu: XVI-XVIII əsrlərdə Osmanlı imperiyasında geyim
sənətinin tədqiqi

Tələbə: Məmmədova Leyla Nəbi qızı

Rəhbər: müə. Dadaşova Aida Sahib qızı

Kafedra müdiri: s.ü.f.d. Məmmədova Lalə Hamlet qızı

BAKİ – 2018

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

Fakültə “Texnologiya və dizayn” Kafedra “Dizayn”.
İxtisas: 050321– DİZAYN.

Təsdiq edirəm:
Kafedra müdiri

“ 04 “ yanvar 2018

BURAXILIŞ İŞİ ÜZRƏ
TAPŞIRIQ

Qr.№ 774 Məmmədova Leyla Nəbi qızı
(soyadı, adı, atasının adı)

1.Mövzunun adı: XVI-XVIII əsrlərdə Osmanlı imperiyasında geyim
sənətinin tədqiqi

Universitetin « 04 » yanvar 2018-ci il № 2/4/2018
əmrilə təsdiq edilmişdir.

2.Mövzu üzrə tapşırıq: XVI-XVIII əsrlərdə Osmanlı imperiyasında geyim
sənətinin tədqiqi

3.Hesabat – izahat yazısının məzmunu / işlənəcək sualların siyahısı /

1.Giriş 2.Osmanlı dövründə geyim formaları 3.Osmanlı kişi geyimi 4.Osmanlı
qadın geyimi 5.Osmanlı uşaq geyimi 6.Saray və xalq mədəniyyətində geyim-keçim
7.Osmanlı İmperiyasında şərq-qərbin geyimlərə qarşılıqlı təsiri. Ekzotizm
8.Osmanlı İmperiyasında ticarət, siyasi və mədəni əlaqələrin təsiri 9.Osmanlıda
sənət 10.Osmanlı İmperiyasında toxuma sənəti. Parçalar 11.Osmanlı İmperiyasında
İşləmə sənəti

4.Qrafiki materiallar _____

5.Tapşırığın verilmə tarixi 04 yanvar 2018-ci il

6.İşin təhvil verilmə müddəti 05 iyun 2018-ci il

TƏLƏBƏ L.N.Məmmədova
/imza/

RƏHBƏR müəl.A.S.Dadaşova
/imza/

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti «Texnologiya və Dizayn»
fakültəsinin “Dizayn” kafedrasının 774 qrup tələbəsi Məmmədova
Leyla Nəbi qızı tərəfindən “XVI-XVIII əsrlərdə Osmanlı
imperiyasında geyim sənətinin tədqiqi” mövzusunda
yerinə yetirilmiş buraxılış işinin

R E F E R A T I

Buraxılış işinin mövzusu “XVI-XVIII əsr Osmanlı İmperiyasında geyim sənəti” mövzusunə həsr edilmişdir.

Bölmə I-də Osmanlı İmperiyasında ümumi geyim haqqında məlumat və daha aydın şəkildə kişi, qadın, uşaq və saray, xalq mədəniyyətində əhəlinin geyimləri haqqında məlumatlar toplanmışdır. Qadınların və kişilərin gündəlik həyat tərzlərində və mərasimlərdə geyindiylə geyimləri arasındakı fərq əsas, həmçinin Osmanlı sarayı və xalq mədəniyyətində geyim-keçim söz mövzudur.

Bölmə II-də Osmanlı İmperiyasında qarşılıqlı təsirlərin geyimlərə, həmçinin digər sənət sahələrinə olan təsirlərləri, eyni zamanda Osmanlı İmperiyasında şərq-qərbin geyimlərə qarşılıqlı təsiri, ekzotizm və imperiyada ticarət, siyasət və mədəni əlaqələrin təsiri ətraflı öyrənilmişdir.

Bölmə III-də Osmanlı İmperiyasında sənət haqqında məlumatlar öz əksini tapmışdır. Osmanlı İmperiyasında parçanın xəzinə qədər dəyərli olduğu, parçanın rəngindən tutmuş üzərindəki naxışın belə önəm daşdığı apardığım təhlillərə əsasən müəyyən etmişəm. Parçaların daha qiymətli olmasında əsas səbəblərdən biri də üzərindəki işləmələrin qızıl, gümüş saparlardan istifadə edilməsi və yaxud lələ-cəvahiratla, qiymətli daş-qaşlarla bəzədilməsidir.

Buraxılış işi nəticə və təkliflərlə, istifadə edilmiş ədəbiyyatla tamamlanır. Müasir tələblərə cavab verən buraxılış işindən moda sahəsində çalışan mütəxəssislər istifadə edə bilərlər.

M Ü N D Ə R İ C A T

	səh.
GİRİŞ	5
 BÖLMƏ I OSMANLI İMPERİYASINDA GEYİM	
1.1. Osmanlı dövründə geyim formaları.....	8
1.2. Osmanlı kişi geyimi.....	13
1.3. Osmanlı qadın geyimi.....	19
1.4. Osmanlı uşaq geyimi.....	25
1.5. Saray və xalq mədəniyyətində geyim-keçim.....	27
 BÖLMƏ II OSMANLI İMPERİYASINDA QARŞILIQLI TƏSİRLƏR	
2.1. Osmanlı İmperiyasında şərq-qərbin geyimlərə qarşılıqlı təsiri. Ekzotizm.....	30
2.2. Osmanlı İmperiyasında ticarət, siyasi və mədəni əlaqələrin təsiri.....	33
 BÖLMƏ III OSMANLI İMPERİYASINDA SƏNƏT	
3.1. Osmanlıda sənət.....	36
3.2. Osmanlı İmperiyasında toxuma sənəti. Parçalar.....	38
3.3. Osmanlı İmperiyasında İşləmə sənəti.....	43
 Nəticə və təkliflər	47
İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı	49
Əlavələr	50

GİRİŞ

Müxtəlif cəmiyyətlərdə və geyim tarixində istifadə olunan geyimlərin dəyişməsi sivilizasiyaların inkişaf prosesi ilə müəyyənləşdirilir. Geyimlər ümumilikdə şəxsi fikirləri və mədəni dəyərləri əks etdirsə də, bəzi cəmiyyətlərdə sabit və bəzən də geyimlərin mədəni dəyişkənliklərdə ən üstün olan mədəniyyətlərin təsiri altında qalır. Hər bir cəmiyyətin özünə məxsus geyim-keçim anlayışı vardır. Günün şərtləri və yenilik axtarışı modanı dəstəkləyir. Geyim anlayışının moda olaraq yayılabilməsi üçün sistemli bir şəkildə yönləndirmə gərəkdir. Ancaq bu hadisə hər zaman cəmiyyətin istəkləri istiqamətində uyğun gəlmir və cəmiyyətin mədəniyyət strukturu və ya cəmiyyətin hazırlığı və s. belə faktorlar tərəfindən yönləndirilir.

Paltar mövzusu insanlıq tarixi qədər qədimdir. Çünki, çıpaq doğulan və geyinən tək canlı varlıq insandır. İnsanların paltarları onların içinə girib oturduqları ilk evi sayılmaqdadır. İnsanların nə üçün geyindiyini soruşduqda çox elementlərin, ünsürlərin təsirli olduğunu görürük. Əvvəllər insanlar paltarları isti, soyuq, qar və yağış kimi təbiət hadisələrindən qorunmaq üçün hazırlayırdılar. iqlim, coğrafiya, təbii şərait, dini inanclar və mədəni dəyərlər paltarı müəyyən etmişdir. Geyim eyni zamanda şəxsin etdiyi işi (tibb bacısı, əsgər, vətəndaş, polis, din xadimi və s.) digər tərəfdən isə şəxsin iqtisadi vəziyyətini və cinsiyyətini ortaya qoymaqdadır. Geyimdəki dəyişikliklər zamanla moda və estetik tərzin, stilin yaranmasına səbəb olub, müxtəlif millətlərin və insan cəmiyyətinin dini inanclarını, mədəni vəziyyətlərini, adət-ənənələrini göstərmişdir. Qısacası geyim insanın mövqeyini, cinsiyyətini, milliyətini, bölgəsini, aid olduğu qəbiləsini, mədəniyyətini, inanc, duyğu və düşüncələrini, zövqünü ortaya qoyub müəyyən edir. Bu təyin etmədə əvvəllər başa geyinilən başlıqlar üst geyimlərindən daha əhəmiyyətli olmuşdur. Şapka, sarıq, fəs, kipalar (baş geyimləri) aid olduğu cəmiyyət və inanclar haqqında fikir verirdi. Mədəniyyət tarixinin bir parçası olan geyim, yalnız paltar olmayıb qadınların saç formaları, saqqal bığ şəkli, xüsusilə də başa geyinilən başlıqlar bir cəmiyyəti digərindən ayıran əhəmiyyətli xüsusiyyət

olaraq görülmüşdür. Cinsi müəyyən etmək üçün kömək edən geyim, qeyri-şifahi ünsiyyət vasitəsi olaraq xarakterin sosiyalığını, rəftarını dəyişməsinə formalaşdırır. Geyimdə və ya örtünməkdə din və mədəniyyətin təsirindən ötürü bu sahədəki dəyişmə dinin və mədəniyyəti dəyişməsi kimi qəbul edilir.

Ənənəvi olaraq türk geyimlərinin çoxunda görülən qat-qat geyim anlayışı zənginliyin və gücün göstəricisi olaraq görülmə biləcək geyinmə biçimidir. Bu geyimlərin belinə bağlanan kəmərlər fərdi əşyalar və ya silah daşımaq üçün istifadə edilmişdir. Xüsusilə Osmanlı İmperiyasının baş geyimləri son dərəcə təyin edici bir xüsusiyyətə sahib olub daha çox Nəqqaş Osmana aid olan minyatürlərdə Osmandan Murada qədər olan on iki padşahın minyatürləri sultanların baş geyimlərindəki fərqlilik üçün nümunə olaraq göstərilə bilər. Bunun xaricində sadəcə padşahlar arasındakı bu geyim müxtəlifliyinin xaricində xalq arasında da həm sinfi həm də peşə fərqlilikləri ilə bağlı olaraq çox növlü başlıqlar olduğu bilinməkdədir.

Türk geyimlərinin tarixi oyma (qravüra) və bəzi tarixi qalıqlardan öyrənilmişdir. Türklər həm köçəri həyat sürdüklərinə görə, həm də heyvandarlıqla məşğul olduqlarına görə onlara dəridən hazırlanmış paltarlar onlara daha uyğun idi. Bir daxili don, üst geyiminə isə xalat, çapan, sapa ya da çarpıt deyilən bir növ jilet, pencək, palto, ayağa geyinilən çəkmə, çarıq türk mədəniyyətinin əsas geyimi idi. Qadınların geyimi şalvar, cəpkən, ayaqqabı və baş geyimlərindən meydana gəlmişdir. Geyimlərini səyahətdə və döyüşdə dəridən, gündəlik həyatlarında isə parçadan istifadə etmişlər. Çəkmələri dəridən olub yarım ya da uzun idi. Oturaq həyata keçid ilə toxunma geyimlər geyinilmişdir. Qadınlar hicab olaraq bürücü və yaşmaqdan istifadə etmişlər. Türklər geyim materialı olaraq qoyun, quzu, mal-qara, tülkü, keçi bir az ayı dərisi və dəvə yunundan istifadə etmişlər. Türklər həmçinin düymədən istifadə edirdilər. Çinlilər və Monqollardan fərqli olaraq istiqaməti sola açardılar, soyuq və isti havalarda bədənələrinə pələri (çiynlərdən aşağı tökülən, geniş, qolsuz üstlük) istifadə edirdilər, ayaqlarına çəkmə başlarına isə börk geyinirdilər. Mövqe sahibləri baş geyimlərinin daha uzun və dəbdəbəli olmasından tanınırdı. Hun, Göytürk, Avar və Xəzərlər, Oğuzlar və Bolqarlara aid sənədlərə görə ümumiyyətlə Türk kişiləri saqqallarını kəsdirir, uzun saçlı və bıqlı

idi. Köhnə zaman ordularında vahid geyim forması olmadığı üçün hər kəs istədiyin kimi geyinərək döyüşə getdiyi məlum olmuşdur. Lakin hər cəmiyyətin paltarı özünə xas olduğundan hər kəs vətəndaşlarını geyimlərindən tanımaqda idi. Köhnə Yunan əhalisindən Spartalıların qırmızı paltar geyinərək döyüşə getdikləri, Romalıların isə əsgər üçün forma qəbul etdikləri bulqurlardan məlum olur. İslamın ortaya çıxması hər müsəlmanın cihad vəzifəsi ilə öhdəçilikli olduğundan hərbi paltar geyinməsinə ehtiyac görülməmişdir.

Osmanlı geyim mədəniyyəti iki min illik keçmişi olan, Orta Asiyanın şimalında yaşamış türklərin köçəri atalarının geyim mədəniyyətinə əsaslanır. İki min illik müddətdə, yaşadıqları coğrafiya və həyat şərtləri davamlı şəkildə dəyişmiş, qarşılaşdıqları mədəniyyətlərdən təsirlənən geyim forma olaraq eyni qanunlar istiqamətində qalmış yalnız detalları dəyişmişdir. Osmanlı İmperiyası XX əsrə kimi özlərini tamamlayana qədər altı yüz il Anadolu torpaqlarını mərkəz əldə edib məskun olaraq yaşamışdır. Köçəri həyatın tələb etdiyi davamlı olaraq hərəkət halında olmaları səbəbi ilə həyatları çox zaman at üstündə keçmişdir. Orta Asiya türkləri özlərinə bənzər həyat tərzləri olan tayfalarla ortaq bir geyim mədəniyyəti yaradıblar. Osmanlı geyim-keçimi altı əsr əsr boyunca oxşar formada olan paltarlardan meydana gəlmiş, XIX əsrin son II yarısından etibarən son yetmiş beşinci ildə digər şərq ölkələrində olduğu kimi böyük dəyişiklik göstərmişdir.

BÖLMƏ I OSMANLI IMPERİYASINDA GEYİM

1.1. Osmanlı dövründə geyim formaları

Osmanlıdakı geyimlər cəmiyyət həyatının ifadəsi idi, paltarın parçası olduğu kimi, rəngi də bir mənə daşıyırdı və geyinənin cəmiyyətə aid olduğu səviyyəsini əks etdirirdi. Sarayda geyinilən forma, biçim və rəngdə geyimlər geyinilməsi xalqa qadağan edilmişdir. Ayrıca paltar geyinənin mövqeyi nə olursa olsun, geyinildiyi yerdən və zamandan asılı olaraq növləri dəyişirdi. Mərasimdə və səfərdə geyinilən paltarlar günlük geyimlərdən fərqli idi. Geyim haqqında turistlərin topladığı məlumatlar və səyyahların xatirə yazıları vacib məlumatlar verir.

Osmanlı İmperiyası dövründə 1554-cü ildən 1562-ci ilə qədər Avstriya səfiri vəzifəsini icra edən Ogier Ghiselin De Busbenc (Ogiher Ghiselin De Busbenk) bu vaxt ərzindəki müşahidələrini yoldaşına yazdığı məktublarda qeyd edirdi: Türklər fəlakəti xatırlatdığı üçün qaranı sevmədiklərini və daha çox yaşılı seçim etdiklərini izah etmişdir. Ayrıca başları sarıqlı böyük bir kütləyə baxıldığında, dümağ ipək parçalara bürünmüş, bir rəng canlılığı yaşadığını və o zamana qədər belə bir mənzərəni görmədiyini etiraf etdikdən sonra bu qədər zəngin və göz alıcı görünüşə belə bir sadəlik və həssaslıq olduğu diqqət çəkmişdir. Ən üst və ən alt təbəqədəki məmura qədər dərhal hər kəsin eyni şəkildə paltar geyindikləri, Türklərin paltarlarının boyunun topuğa qədər uzun olduğunu bunun da onları iri və uzun boylu göstərdiyini, özlərinin isə paltara hesabsız pul xərclədiyini və paltarın boyunun qısa və dar olduğunu bunun da bədənə bütün xətlərini olduğu kimi çıxardığını bu vəziyyətin də adamın boyunun qısa və sanki cücə göstərdiyini yazmışdır. XVI yüzillikdə Türkiyəyə gələn İngilis səyyah F.Morsyon isə o dövrdə geyinilən küləhlər (qədimdə kişilərin başlarına istifadə etdiyi ucu sivri, hündür əsasən də keçi dərisindən hazırlanmış bir başlıq) üzərinə sarılan tülbəntlərdən (incə və seyrək toxunulmuş, yüngül və yumşaq pambıq parça), kişi və qadın geyimləri ilə aksesuarlarından geniş nümunələr vermişdir.

Bu mövzuda bir başqa nümunə XVIII əsrin əvvəllərində Osmanlı müşahidələrini təsvir edən Lady Montagunun (Leydi Montanqu) məktublarıdır. 1717-ci il Aprel ayının 1-ində Ədirnədən Kontesə yazdığı məktubunda üzərindəki geyiminə əsasən Osmanlı geyimini belə təsvir etmişdir:

”Çox geniş şalvarı var. Bu şalvar incə, gül çəhrayı, kənarı sırmalı (qızıl və ya qızıl suyuna salınmış nazik gümüş iplik, vasitəsi ilə işləməli) damiskadan (ipəyin bir növü) edilmişdir. Başmaqları ağ dəridən və sırma işləməlidir. Şalvarların üzərinə ağ ipəkdən, ətrafı naxış işləməli tül köynək sallanır. Entari, sanki bədənə görə biçilmiş, bir pencək ağ Şam parçasından, uzunluğu ayaqlarına qədər olan bir xəz, türk qadınlarının bəzən geyindiyi bəzən də çıxardığı bir ev libası, başa kalpak deyilən bir sərpüş (baş geyimi) geyinilir, dedikdən sonra müxtəlif işləməyə söz etmiş və davamı ilə Türkiyə qadınlarının İngiltərə qadınlarından daha gözəl olduğunu və hətta təsadüf belə edilməyəcəkdir ki, burada heç bir qadın gözəl olmasın” bəhs etmişdir. Demək olar ki, hamısı qara gözlü, dərilərinin rəngi dünyanın ən gözəl rəngindədir. Hesab edirəm ki, İngiltərənin Kral sarayı ən gözəl qadınların bütün xristian dünyasında olduğu yerdir, lakin orada buradakı kimi gözəl yoxdur. Gözlərinin ətrafına sürmə çəkirlər, kiprikləri ışıqda parlayır və günəşdən uzaq bir məsafədən insanı cəlb edir”.

Dini inanclara əsasən geyimlərdə ən xeyirli rəng ağ rəng hesab olunurdu. Səlcuqlarda və Osmanlılarda ağ rəngin əhəmiyyəti böyük idi. Fermene Fatih dövrünə qədər Osmanlı sultanlarının geyimi olmuşdur. Osmanlılarda ayaqqabı da rənginə görə fərqlənirdi. Subaylar sarı, evli qadınlar qırmızı, din alimləri isə mavi rəng ayaqqabı geyinmişdir.

Osmanlı qadın geyimi zaman içində üç növ geyimlər, şalvar köynək, entari, pencək və ətəkdən istifadə etmişlər. Küçəyə çıxan qadınlar geyimlərini çarşaf və ya fermene ilə tamamlayırdı. Üzlərini də yaşmaq deyilən bir örtük ilə örtərdilər. Fermene toz çəhrayı, hava mavisi, açıq yaşıl kimi ucuq rəngdə edilən bol bir geyimdir. Ev modasında tək dəyişməyən isə şalvarlar olmuşdur.

Başqa bir xatirədə qeyd olunur ki, Osmanlı İmperiyasında İstanbulda yaşayan insanların paltarlarının çox çaşdırıcı olduğu, eyni şəkildə geyinmiş iki adama

rastlanmayacağı ifadə edilirdi. Başa sarılmış şallar, kareli mintan (zolaqlı köynək), cəpkənlər, ruhanilərin paltarları, yaşıl, narıncı, sümbül rəngli fermenelərdən ipək köynəklər, sırma (qızıl və ya qızıl suyuna salınmış nazik gümüş iplik vasitəsi ilə hazırlanan işləmə) işləməli dəsmallara qədər Türk qadın paltarlarını heyranlıqla seyr edilə biləcəyi ifadə edilmişdir.

Tho.MC.Leon adlı bir ingilis, 1818-ci ildə Londonda “Türk əsgər geyimi” üzərinə yazdığı əsərində xüsusilə bunları qeyd etmişdir.

”Türkləri gözəl bir cins xalq adlandırmaq olar. Yüksək boylu olanlar xeyli dərəcədə zəriflik sahibidirlər. Təmkinli və ruhlu simaları vardır. Bu gözəlliklərin bəziləri ehtimal olunan paltarların forma və tərzindən irəli gəlirdi. Başlarına möhtəşəm bir sarıq bağlayardılar və bu sarıqlarda qiymətli parçalardan istifadə olunardı.”

Anadolu geyim tarixi e.ə 7000 illərə qədər və daha çox uzanır, bir çox toplumların təsiri ilə meydana gəlmiş və buradakı qadın və kişi paltarları günümüzə qədər müəyyən bir sintez əsasında gəlib çıxmışdır. Türk qadınları mantiya kimi uzun bir paltar olan fermeneni XVIII yüzilliyin başlarına qədər geyinmiş, ancaq II Əbdülhəmid dövrünün ortalarında geyinilməsi qadağan edilmiş, daha sonra yerini çarşaf almışdır.

Hər kəsin hansı sinif məmur ya da əsgər olduğu başındakı kavuğundan (pambıqdan hazırlanan, üzərinə sarıq dolanan kişi baş geyimi), kürəyindəki kürk və cübbəsindən (bir növ xalat) başa düşülürdü. Əsgərlərə saqqal saxlamaq qadağan olunmuşdur. Osmanlı dövrünün əvvəllərində hər kəsin istədiyi kimi geyindiyi məlum olmuşdur. Ancaq bu əsgər və məmurların geyimlərinə aid deyildi. Xüsusi qanunlarla əsgərin və məmurların paltarı müəyyən olunurdu.

Osmanlı İmperiyasında Avropa modasının ilk izləyiciləri saraya və üst sinfə mənsub müsəlman qadınlar olmuşdur. Bu səbəbdən geyimdə olan ilk dəyişiklər ilk əvvəl sarayda başlamış, sonra maliyyə vəziyyəti yaxşı olan ailələrdə, daha sonra isə xalqda görünməyə başlamışdır. Qərb geyimi əvvəl əlcək və corab kimi aksesuarlarda başlamış, zamanla xarici geyimə təsir etmişdir. Avropa paltarları

iqtisadi vəziyyətdən asılı olaraq ya özləri gedərək, ya da orda yaşayan yaxınları tərəfindən gətirilmiş və həmin paltarlara uyğun tikdirilmişdir.

Osmanlı Sarayında sultanlar geyim-keçimə çox əhəmiyyət vermiş, bahalı və mükəmməl parçalardan tikilmiş xalatlara geyinmişlər. Sultanlar gündəlik geyimlərində altda şalvar, üst geyim köynək və ya daxili entarisi üzərində qısa və ya uzun xalat geyinmişlər. Fermene və kaftan həm qadın həm də kişi geyimi idi. Hər padşahın fərqli adlarla xatırlanan baş geyimləri olmuşdur. Bayramlarda, cənazə, taxta çıxma mərasimləri, elçi qəbulunda, döyüşdə geyinilən geyimlər yerinə və rənginə görə harda geyiniləcəyinə görə dəyişirdi. Uşaqların da özlərinə xas olan geyimləri XVIII yüzilliyə qədər ənənəvi olaraq qalmış daha sonra qərbin təsirinə məruz qalmışdır.

Osmanlı İmperiyasında geyimdən çox əsasən başa geyinilən başlıqlar böyük önəm daşıyırdı. Kişilərin başlarına geyindikləri sarıq rütbə və mövqeni müəyyən edirdi. Əsgər və vətəndaşların paltarları ayrı-ayrı idi. Geyim və xüsusilə başlıq bir insanın dinini və ictimai statusunu təyin edən əhəmiyyətli elementlər idi. Dini və etnik azlıqların xüsusi paltarları var idi.

XVII əsrin sonlarında qərbə qarşı məğlub edilərək torpaqlarını itirməyə başlayan Osmanlı İmperiyasında yeniləşmə islahatlarına başladı. İki yüz illik dövrü əhatə edən qərbləşmənin ölçüləri vaxt keçdikcə genişlənmiş təhsil, siyasət və hüquq kimi sahələrə eləcə də xarici görünüşə yəni paltarlara belə əks olunmuşdu. İlk yeniləşmə orduda olduğundan bu səbəbdən ilk dəyişmədə əsgər geyimində meydana gəlmişdir. III Səlimin (1789-1807) reallaşdırdığı Nizam-i-Cədid hərəkəti ordunun paltarında köhnədən uzaqlaşma başlamışdır.

Entari

Osmanlı xalqı fərqli dinlərə mənsub, fərqli etnik mənşədən olsa da, ortaq bir mədəniyyət inkişaf etmişdir. Geyim mədəniyyəti əsas prinsiplərdə bütünlük göstərmişdir. Araşdırmaçılar tərəfindən ev geyimi olaraq xatırlanan, halbuki küçə paltarı deyilən fermene çarşaf kimi xaricə geyinilən üstlüklerin içinə də müzakirəsiz geyinilən entari hər təbəqədən qadın, kişi və uşaq geyimi idi. Entarilər kaftanlarda istifadə olunan parçalardan fərqli olaraq daha yumşaq, bədəni örtən

daha komfortlu, rahat bir geyim növüdür. Əmək boyu ayaq biləklərinə qədər, uzun qollu və ön hissədən açıq olan geyimdir.

Hilat

Ərəbcə qürur mənasını verən “khilat” Osmanlılar tərəfindən xalat mənasında istifadə edilmiş, insanları qürurlandırmaq üçün bu ad altında hədiyyə edilmişdir. Hilat (kaftan) “Üstə geyiləcək bir növ geyim” üstlük mənasını verən, bu sözün türkcəsi kaftan (xalat) deməkdir. Hilatlar dəyərinə görə qiymətləndirilir və başqa-başqa adları var idi. Çox qiymətli hilat mənasını verən hilat-i-fahirə sözü çox istifadə edilirdi.

Kaftan

Kaftan forma etibarı ilə entari kimi, ön hissədən açıq boyu uzun üst geyimidir. Qolları uzun və ya qısa olur. Entarinin üstünə geyinilən kaftan, Osmanlı geyimləri içərisində çox önəm verilən və etibar görən geyimdir. Kaftan deyəndə ağla gələn ilk geyimlər padşah kaftanları və saray mənsublarına aid olanlardır.

Kaftan və Entari arasındakı fərq

Kaftan etibarı təmsil etməkdə və simvolik olan bir geyim növüdür. Entari isə davranışlardan, düşüncələrdən uzaq təməl istifadə məqsədi olan geyimdir. Entari və kaftan bənzər kəsim xüsusiyyətləri göstəririlər və üst-üstə geyinilir. Birlərindən parçaları və kəsiliş detalları ilə fəqlənməkdədirlər. İstifadə sahələri çox vaxt üst-üstə düşür, ancaq kaftan geyinmənin zəruri olub olmadığı yerlərə ayrıla bilər. Entari qadınlar, kişilər və uşaqlar tərəfindən geyinilməkdədir, ancaq kaftan hər zaman geyinilməyə bilər. Kaftan entaridən daha hörmətli geyim olmuş, etibarlılıq göstəricisi olaraq mənə qazanmışdır. Entari və kaftan arasındakı fərq mənə fərqidir. Bu geyimlərin həmçinin vəsait baxımından da fərqlilik göstərməkdədir. Entari yumşaq yüngül parçadan hazırlanarkən, kaftan daha ağır ipəklərdən hazırlanan bir geyimdir.

1.2. Osmanlı kişi geyimi

Osmanlı İmperiyası dövründə insanların müxtəlif xüsusiyyətinə görə geyim sistemi çox əhəmiyyətli vizual ünsiyyət dili olaraq qəbul edilmiş və bu yöndə təsvir və dizaynlar həyata keçirilmişdir. Bu prinsiplər elə dəqiq olaraq tətbiq edilmişdir ki, təyin olunan dizayn üzərində hər hansı şəkildə edilən ən kiçik dəyişikliklər belə dərhal xəbərdar edilmişdir. Geyim cəmiyyətin “etiket” qaydalarının bir hissəsi və ictimai iyerarxiyanın qorunmasının təməl ünsürlərindən biri olduğu üçün hazırlanışına, dizayn zənginliyinə, parçanın növünə və bəzənməsinə (dekorasiyasına) əhəmiyyət verilmişdir. Müəyyən dövrlərdə padşahlar tərəfindən göstərilən geyimlərin rəng, biçim, parça, keyfiyyəti kimi xüsusiyyətlərini bəlli edən fərmanlar bu əhəmiyyəti vurğulamaqdadır. Osmanlı dövründə kişilərin gündəlik həyatında altda şalvar üstə köynək və ya daxili entarisi üzərinə qısa kaftan (xalat) pencək tərzində və ya uzun kaftanlar geyinərdilər. İç entariləri rəsmi günlərdə geyinilir, dirsəkdən biləyə qədər düyməli, biləyi tənzimlənən uzun qollu olur, üzərinə kemha, sərəsər, kadifə, çatma kimi ağır ipəklərdən diqqətlə hazırlanmış qısa qollu kaftan və ən üstə içi kürklü lələcəvahirat düyməli yerə qədər uzun ətəkli və qollu, kapaniçə adı verilən üst kaftanlar geyinilərdi. Parçalar ayrıca toxunmasına qatılan qızıl və gümüş ərintisi olan ipək iplik üzərinə sarılmış kılaptanla (metal iplik) zənginləşdirilir, bu metal sapın istifadəsi parçaya parıltılı, gözəlcik və mükəmməl bir görüntü qatardı. Kaftanların ön hissəsi bir sıra aralıq ilə birit ilik düymə ilə ya bədənə qarşılıqlı tikilən və çarpaz şərtlərlə bağlanırdı. Ayaqlarına tulumbacı yəməni (bir növ yüngül və qabarıq ayaqqabı) və ya ökçəli (dabanlı), altı qalın kösələli (ayaqqabı dabanı), çivinli yəməni adı verilən arxaları basıq ayaqqabı geyinərdilər. Burun hissəsi iti kəsimli, dəridən hazırlanan topuq və yan hissələrinə ip keçirilərək ayaq kimi şəkil verilən çarıq kəndli camaat arasında geyinilərdi.

Üç-dört qat üst-üstə geyinilən geyimlərin parçalarında ən üstə geyinilən xaricində, içdə yer alanlar iç kaftanı, entari, dolama, mintan (yaxasız, uzun qollu kişi köynəyi) kimi adlar almaqda idi. XVII yüzillikdə İstanbulda olan səyyah

Theventotun (Seventoto) “doliman” yəni dolama adı verilən geyimini təsvir etmiş Robert Matran (1991) belə köçürür: Dərilərinin üzərinə həm öndə həm də arxadan qapalı bir don geyinməkdədirlər, köynəkləri uzun olub donun üzərindən aşağı düşməkdədir, köynəyin üstünə topuqlara qədər enən və dar qol ağızları olan və əli, kürəyi örtən yuvarlaq bir qismi olan, doliman(dolama) deyilən entarilər geyinməkdədirlər. Bu dolamalar bez, sətın, tafta və ya çox gözəl başqa parçalardan hazırlanmaqdadır və qışda pambıq parça ilə örtülürdü.

Bellərinin ətrafına qurşaq dolayırdılar və ya bellərinə qızıl və gümüş halqaları olan və ya üç barmaq genişliyində olan dəri bir kəmər bürüməkdə idilər. Dolamanın üzərinə fermene geyinməkdədirlər. Tournefort (Turnefort) tərəfindən təsvir edilən fermeneyə çox zaman kaftan deyilməkdədir, bu geyim parçası türklərin imkanları olduğunda çox möhtəşəm olmağını istədikləri paltardır: Bunlar İngiltərə, Fransa, Hollandiya yüngül parçalarında olub, rəngarəng müşk rəngi, qəhvəyi və ya zeytun yaşılının və köhnələrin entariləri kimi topuqlara enməkdədir.

Osmanlı saray həyatının imtina edilməz parçası olan “hilat” kaftan padşahın başda sədrəzəm olmaqla dövlət vəzifəliyə və daha alt təbəqədə (addımda) olanlara rütbə aldıkları üçün bir işə təyin ediləndə ya da etdikləri işin bəyənildiyini göstərmək üçün geydirdiyi qiymətli parçadan və ya kürkdən edilmiş geyimlərdir. İstanbulda bu işdə ixtisaslaşmış olan və yalnızca padşahın hesabına çalışan 105 dərzi tərəfindən hazırlanmaqda idi.

Ümumilikdə padşahlar tərəfindən geyinilən bu geyimin müxtəlif adları vardır. Bunlar tibyani, nafi və hərbiyə zirehlərin üzərinə geyinilən içi pambıqla doldurulmuş qalın neviləri (çeşidləri,növləri) olduğu kimi geyinənlərin dərəcələrinə görə hasülhas, quşluq, bala, əvlan, ala kimi ad sahələri vardır. Kaftan bir rabitə (kommunikasiya) vasitəsi olaraq da əhəmiyyətli idi. Padşahların yad elçi heyətlərinə hədiyyə etdikləri xalatlardan sayı və keyfiyyəti, heyətlərin vəzifələrinin yaxşı və ya pis nəticələndiyini təxmin edə bilmələrini təmin etməkdə idi. Kaftan saray çevrəsində və kişi geyimində rəsmi bir xüsusiyyət qazanarkən,qadınlar tərəfindən də istifadə olan bir geyim idi.

Geyim keçimə istiqamətli tənzimlənmələr Osmanlı İmperiyasındakı bütün ictimai qruplar arasındakı fərqliliyi ortaya qoymuşdur. Əslində bu XV yüzillikdə daha diqqətə cəlb edilən hala gəlmiş bir vəziyyətdə idi. Hələ II Məhmədin zamanında hazırlanan Qanunnamə ilə başda Divan-i-Hümayün üzvləri olmaq üzərə, saray ərkanı və dövlət protokolunu meydana gətirən rəsmi vəzifəlilərin geyim parçaları ilə əlaqədar qaydalara yer verilmişdir.

Osmanlı sarayında Fatih Sultan Məhmədin hökmdarlıq etdiyi dövrlərdə əsgərlərin və dövlət qulluqçularının öz ünvanlarına (yerinə) əsasən geyinməyə başlaması, Qanuni Sultan Süleyman tərəfindən də həyata keçirilmiş və digər padşahlar tərəfindən də davam etdirilmişdir. Beləliklə geyim tərzləri ilə bir iyerarxik nizam yaratmışdır.

Fatih Sultan Məhmədin ölümündən sonra sarayda inkişaf edən ölən sultanların, geyimlərinin bəzəklənərək saxlama ənənəsi Osmanlı İmperiyası dövründə XVI yüzillikdən XX yüzilliyin başlarına qədər keçən dövrü qopmadan izləməyimizi təmin edir. Ancaq bu ənənəyə XV yüzillikdə qısa bir boşluq yaşamışdır. Osmanlı sultanları geyim - keçimə önəm verir, mükəmməl parçalardan tikilmiş geyimlər geyinirdilər. Onların keyfiyyət axtarışları toxumaçılığın inkişafında böyük yer tutur. Saray geyimləri və məfşurat (döşəmə) üçün istifadə edilən parçalar sarayın daxilindəki atelyelərdə xüsusi nəqqəşlər tərəfindən hazırlanan naxışlara əsasən toxunurdu. Bu atelyelər yetəri qədər olmadığı zaman isə İstanbul və Bursadakı digər atelyelərdən sifariş edilirdi. İpək dövlət tərəfindən nəzarət altında tutulur, əsas sapların sayından rənginədək hər bir elementin uyğunluğuna baxılırdı. Daha görkəmli və diqqətə layiq libaslar kemha (zərxara), məxmər, sərasər (qızıl və gümüş ərintili sapla toxunulmuş ipək parça), diba, tafta, vala, çuxa, sof və sal kimi parçalar vasitəsi ilə hazırlanırdı.

Padşahların geyimləri çox qiymətli olduğuna xəzinədə saxlanırdı. Osmanlı sarayındakı ipək və pambıq geyimlərin mənşəyi İran, Misir və Hindistandır.

XVIII Pasarofça razılaşmasından sonra III Əhməd Lalə dövründə “Qanuni Təfşirata” yeni tənzimlənmələr edərək dəyişdirmişdir. Osmanlı sarayı və dövlət adamlarının geyimləri ən göstərişli şəkildə və simvolik olaraq, sinif və rütbələrə

görə sıralanmış nizam şəklində idi. Bu sıralama paltarların formalarını, biçimini, rəngini, parçanın keyfiyyətini, başa geyinilən sarıqları çox millətli dövlətlərarası sıralamanı, xalqların rütbə, sinif və ünvanlarını açıqca ortaya qoymuşdur. Vəzir və ondan aşağı səviyyədə olan dövlət vəzifəliləri rical, atlas və engilyon kimi parçalar geyinə bilərdilər. Osmanlı İmperiyasında təbəqələşmə psixologiyasının fərqləndirici xüsusiyyətlərindən biri də bu idi ki, hər təbəqənin özünə məxsus geyimi var idi və bu hər kəsin hansı peşə qrupundan olduğunu başa düşməyimizə kömək edir.

XVII və XVIII əsrlərdə Osmanlı İmperiyasının fəaliyyətində bir sıra dayanmalar başlamışdır. Bu səbəbdən daxili və xarici problemlərini həll etməkdə aciz qalan və bu sırada Avropanın üstünlüyü ələ keçirməsi Osmanlının sisteminin pozulmasına və çökməsinə gətirib çıxardı. Texnologiyada olduğu qədər sənətdə də özünü hiss elətdirən Avropa hər şeyi ilə Osmanlıya sızmağa başlaması, xüsusilə geyim keçim adı altındakı dəyişiklər, Osmanlı İmperiyasının siyasi və iqtisadi baxımdan enişinə səbəb oldu.

Osmanlı dövlətində hərbi sahədə ilkin olaraq müasir ordu qurmaq fikri Sultan I Mahmud (1730-1754) zamanında meydana gəlmişdir. Ancaq yeniçərilər yenilikləri qəbul etməyə niyyətli olmadığından tez-tez qiyam qaldırmışlar. Daha sonra III Səlim (1789) zamanında orduda islahat xüsusiyyəti daşıyan cəhdlər etmişdir. XVIII əsrin ortalarından etibarən müharibə şəkillərinin dəyişməsi və Osmanlı hərbi paltarlarının buna uyğun olmaması, yeni qurulan ordu üçün hərbi formaların dəyişdirilməsini zəruri etmişdir. Osmanlı ordusunun istifadə etdiyi geyimləri bu günümüzdə istifadə edilmiş toxuma sənayesinin məhsulları ilə müqayisə etsək, görərik ki, onların hazırlanması daha kiçik və yerli parça dəzgahlarının məhsullarından meydana gəlmişdir. Hətta bu geyimlər, hərbi funksiyalardan daha çox göstərişlərin simvolik sisteminə çevrilməkdə idi. Hərbi geyimlərə həddindən atıq önəm verilirdi və sanki bir marka, emblem formasını almaqda idilər. Bu səbəblə III Səlim dövründə qərbdəki Sənaye İnqilabının ortaya çıxardığı yeniliklərin ölkədə tətbiq olunmağa başlaması, yeniçəri ordusunun mövcud xüsusiyyətləri ilə inkişaf etdirilməsinin mümkün olmadığı açıqca

görülmüşdür. III Səlimin rəhbərliyi əsasən hərbi sahədə qərbiləşmə istiqamətində idi. Osmanlı dövlətinə yeni nizam (Nizam-i Cədid) gətirəcək qədər əhəmiyyətli idi. Nizami Cədidin ilk meydana gəlməsində III Səlim bir başa Avropa ordusunun sətərə şalvarını almaqdansa, ən köhnə yeniçəri paltarlarını XVIII əsr Avropa paltarlarına ən yaxın olanını almağı üstünlük vermişdir. Bu paltara əsasən başlarına bostançıların börgü kimi yatırmalı qırmızı börk, kürəklərinə ön hissədən sıx sarı düyməli köynəklər və qısa pencək, ayaqlarına sıxma deyilən, bol, baldır tərəfləri içdən kopçalanır (bir paltarın iki tərəfini birləşdirmək üçün istifadə olunan metal halqa) bir potur (arxa tərəfində qırmaları çox olan, ayaqları dar olan şalvar növü) geyinərdilər, bellərinə həmayili və sarı toqqalı ağ bir kəmə, kəmərin sol tərəfində qılınc yerləşdirmək üçün çəngəl (bir yerə taxılmağa, keçirilməyə yarayan əyri və iti uclu dəmir) adlanan hissə var idi. Ayaqlarına qırmızı yəməni (bir növ yüngül və qabarıq ayaqqabı) geyinərdilər. Beləliklə Osmanlı İmperiyasında ilk dəfə, vahid forma olan bir hərbi geyim hazırlama cəhdi qərarı alınmışdır. Ancaq bu vahid geyimin dizaynı üçün lazım olan standartlardakı dəyişik parçaları təmin etmək isə daha böyük bir problem olaraq ortaya çıxmışdır. Çünki köhnə geyim sistemi imperiyanın hər bölgəsindəki yerli toxunma atelyələrinin, ənənəvi şəxsiyyətini daşıyan parçalar ilə asan təmin edilirdi. Üstəlik beləcə həm o bölgədəki ümumi istehsal canlı tutulur, həm də xüsusi toxuma sənaye qurmağa ehtiyac qalmırdı.

Qərbiləşmənin təsirləri yolunda ilk paltar inqilabı edən padşah II Sultan Mahmud olmuşdur. II Mahmud islahatları üçün uyğun zamanın gəlməsini gözləmiş və 14 iyun 1826-cı ildə orduya Avropa tərzində yeni uniformalar geydirərək bir çox hadisəyə səbəb olacaq və yeniçəriləri ortadan qaldıracaq islahatını həyata keçirmişdir. Asakir-i-Mənsur-i-Məhəmmədiyə adını almış bu birliklər, yeni Qərb təsirlərinin girməsinin qarşısını almış oldu.

Osmanlı yəhudilərinin geyimləri

Osmanlı cəmiyyətində milli, dini və sosial qruplardan yaradılan geyim din və millət baxımında böyük əhəmiyyət daşıyırdı. Fərmanlarda müsəlman olmayanların yaşıl və ağ geyinməkləri qətiliklə qadağan edilmişdi. Müsəlmanların geyindiği geyimlərdən daha da kobud bir tərzdə geyinməkləri istənilirdi. Osmanlı yəhudiləri müsəlmanlardan ayırd ediləcək şəkildə qanunlar istiqamətində geyinilirdi. Fərmanlarda müsəlmanlar və qeyri müsəlmanların geyimləri arasındakı fərqi göstərmək və dinlə adət-ənənələrə uyğun geyim tərzini qorumaq göstərilmişdi.

Yəhudilərə daha tünd rəngdə geyim geyinməkləri məcbur edilirdi. Ayrıca xalatlmasının eni də məhdudlaşdırılırdı. Yəhudi xalqları şərəfini qorumaq və ətraf əhalinin diqqətini daha çox cəlb etməmək üçün xüsusilə çox göstərişli geyimləri qadağan edən qanunlar çıxarmışdı. Osmanlı İmperiyasına İspaniyadan gələn Yəhudi kişilərinin ilk geyimləri özləri ilə gətirdikləri geyimlər idi daha sonralar get-gedə şalvarları daha tünd və enli, cübbələri (bir növ xalat) isə geniş toxunma parça ilə bağlanmış, baş geyimi olaraq yuxarıya doğru getdikcə genişlənən, alt tərəfinə sarıq sarılmış bir şəkildə boneta istifadə etmişlər.

1.3. Osmanlı qadın geyimi

XV əsr Osmanlı sarayı, paytaxt İstanbulun geyim keçimini istiqamətləndirən bir mərkəz idi. İstanbul əhalisi dəb - dəbəli, bahalı geyimlər geyinərkən, Anadolu və Rumelinin kəndlərində, qəsəbələrində xalq sadə və bəzəkdən uzaq geyimlər istifadə edirdilər. Osmanlı geyimlərinin əsas xüsusiyyətlərindən biri də geniş, tökülən, örtülü və uzun olmaları idi. Hər peşə qrupunun özünə məxsus geyim tərzini var idi. XVI əsrdən etibarən İmperiya hər cür sənət və zənaatda (əl əməyi tələb edən işlər) olduğu kimi geyim-keçimdə də yüksək səviyyəyə çatdı. XVI əsrin əvvəllərindən etibarən qadınlar küçə geyimi olaraq fermene, yaşmaq və örtükdən istifadə etməyə başladı. XVII əsrdə imperatorluğun iqtisadi vəziyyətinin aşağı səviyyəyə düşməsinə görə toxuma sahəsində də bir sıra enmələr baş verdi. Qışda yun, yazda isə ipək parçadan istifadə edilən fermene qolları və bədəni bol, ön hissədən açıq və yerə qədər enən bir geyim növü idi.

XVIII əsr geyimləri çox bəzəkli və istifadə edilməsi əlverişsiz idi. Jakar toxuma dəzgahlarının və sintetik boyaların istehsalı başlaması ilə rəng və dəşənlərdə (ağac, parça və s. üzərinə çəkilmiş rəsm nümunələrində) əhəmiyyətli bir artım olmuş və dövrün geyimi zənginləşdirilmişdir.

Lalə dövründə qadınların ictimai həyatında olan dəyişiklər geyim və bəzəmə anlayışına təsir etmişdir. Qadınlar əsasən üç ədədli, sim (işləmələrdə istifadə olunan, gümüş görünüşündə və parlaqlığında olan iplik) sırma (qızıl və ya qızıl suyuna salınmış nazik gümüş iplik vasitəsi ilə hazırlanan) işləməli paltarlar geyinmişlər. Geyimlərinin altında istifadə etdikləri şalvar topuğun üstündə bir düyünlə bağlanır və qadınlar geyimlərini üst-üstə geyinməklərinə baxmayaraq gözəl görünürdülər.

XVIII əsrdə qadınların daxili geyimləri sətini və ya qızıl işləməli brokar (sırma və ya gümüş işləməli parça) parçadan, ön hissəsi açıq, ilik və ya düyməli edilmişdir. Geyimlərini qolları bilək hissədə daralmaqdadır. Belin altında beli sıxmadan bağlanan, üzəri işləməli məxmər, atlas, dəri və ya kaşmirdən edilmiş bir qurşaq vardır. Ombanı, belin bir az aşağısından dolanaraq sarılan qurşağın maraqlı

olması diqqət göstərilmiş və əhəmiyyət verilmişdir. Bütün qadınlar yaz aylarında bürümcük adlanan incə parçadan topuqlara qədər uzun köynək geyinmişlər. Geyimlərinin altına geyindikləri şalvar topuq üstündən bir uçkurla (şalvarları belə bağlamaq, torba, kisə və b. şeylərin ağzını büzmək üçün keçirilən ip) sıxılmışdır. Qadınlar geyimlərində hər növ paltarı üst-üstə geyinməklərinə baxmayaraq paltar tamamilə uyğunlaşma içərisində olur. Türk qadınları, ön hissədən açıq, düşən qollu, Şam ipəyindən geyim, yaşıl qurşaq ilə, ayaq üzərinə zəngin görünüşlü drapelərlə düşən geniş şalvarlar geyinmişlər. Varlı qadınlar alt geyimi olaraq ipək köynəklər istifadə etmişlər. İpək toxumalar yerli qozalardan çəkilən ipəklərlə əl dəzgahında toxunaraq bir çox ailə üçün dolanışiq mənbəyi olmuşdur. İpək köynəklər hərəkət rahatlığını təmin etmək məqsədi ilə geniş tikilirdi. Geyimlərinin qol ağzına və əmək ucuna ipək vasitəsi ilə toxuma oyalar (ipək iplikdən istifadə edərək iynə, məkik, toxumaq üçün istifadə edilən vasitələrlə hazırlanan incə dantel) tətbiq olunurdu. Dekoltesi (qol,sinə və kürək qismi açıq olan bir növ qadın geyimi) olduqca açıq buraxılan yaxa, geyinən qadının zənginlik dərəcəsinə əsasən uyğun dəyərdə ləl-cəvahiratla bəzənmişdir. Daxili köynəkləri topuqlara qədər uzun olan ipək şalvarlarının üzərinə geyinərdilər. Şalvarlar üçün canlı rənglər və keyfiyyətli parçalar istifadə edilmişdir. Daxili köynəklərin üzərinə isə yenə də topuqlara qədər uzun olan diba, damiska və canfəs kimi zamanın çox qiymətli ipəklərində hazırlanan paltarlar geyinmişlər. Geyimlər bədən xəttlərini müəyyən şəkildə ortaya qoymuş və öndən belə qədər olan hissədə göstərişli düymələrdən istifadə etmişlər. Üç ətkli olan geyimlərə bol sırma (qızıl və ya qızıl suyuna salınmış nazik gümüş iplik) işləmələr, sırma qaytanlar (qızılı və ya gümüşü pambıq və ipəkdən hazırlanmış kəndir) və almaz düymələrdən istifadə edilmişdir. Üç ətklərin yan hissəsi yırtmaclı (ətək,qol və b. hissələrin tikilməmiş saxlanan hissəsi,yarıq) ,önü açıq, beldən bir neçə ədə düyməli, uzunluğu yerə qədər olan entarilərdir. Üç ətk geyimlər 1875-ci ilə qədər təsirli olmuş və çöl kəsimləri XX əsrə qədər istifadə edilmişdir. 1867-ci ildə isə Sultan Əbdüləzizin Avropa səyahətindən döndükdən sonra üç ətk və şalvarlara gənclərin rəğbəti azalmış, iki ətk entari modası və Qərb modasının təsiri hiss edilməyə başlanmışdır.

II Abdulhəmidin dövründən etibarən böyük şəhərlərdə bindallı geyimlər (əsasən bənövşəyi məxmər üzərinə çiçək, yarpaq və b. sırma (qızıl və ya qızıl suyuna salınmış nazik gümüş iplik vasitəsi ilə hazırlanmış) işləməli hazırlanan geyim və ya örtük yerini, Qərb təsirinin nəticəsi ilə uzun əmək və pencəkdən ibarət dəstlərə vermişdir. Bu əmək və pencəklərin istehsalında atlas, tafta və münəqqaş kimi ipək parçalar istifadə edilmişdir. İlk hazırlanan nümunələr atlas parçaya bindallı (əsasən bənövşəyi məxmər üzərinə sırma işləməli yarpaq, çiçək və s. işlənmiş geyim və ya örtük) tərzində və olduqca uzun quyruqlu əmək və korsetli pencəklərdən meydana gəlmişdir. Gəlinliklər daha sonralar yerlərini tafta və sim toxuma ipək parçalardan hazırlanan enli əməkli, korsetli, balenli (sərt və elastik material), bədənə yapışan üstü pelerinli (çiyinlərdən aşağı tökülən, geniş, qolsuz üstlük) paltarlara vermişdir. Bu geyimlər krep (çox bükümlü ipliklə toxunmuş bir növ incə parça) oyalı (ipək iplikdən istifadə edilərək iynə, məkik toxumaq üçün istifadə edilən digər ləvazimatlarla hazırlanan incə güpür) örtüklər, rəng və işləməyə uyğun olaraq qışda diz xəttində və belə oturan içi kürklü olan geyimlərdir. Geyimin eyni rəngi və işləməsinə uyğun olaraq parça və ya dəri ayaqqabı və çantalar istifadə edilərdi. Geyimlərdə hiss olunan qərb təsiri ayaqqabı modellərinə də təsir etmişdir.

Türk qadınlarında beldəki kəmərlər yüksək zinət əşyalarından biridir. Kəmərlər almaz, inci kimi qiymətli daşlarla bəzənməkdədir. Göbək xəttindən bağlanan kəmərlər toqqaları da qiymətli və göz alıcı daşlardan ibarətdir.

Türk qadınları baş bəzəyinə də ayrı bir əhəmiyyət vermişlər. Uzun saçlarını, incə hörüklərini incili lentlərlə bağlayaraq qabaqda və ya yanda zülüf buraxmışlar və başlarına kalpak (kəsik konus formasında, dəri, xəz və ya parçadan hazırlanmış başlıq) geyinmişlər. Baş quruluşuna görə daha kiçik edilən hotoz (qadınların bəzək üçün saçlarının üstünə taxdıqları müxtəlif rəng və formalarda, olan başlıq) saçların üstünə oturdularaq saçlara uyğun bir tərzdə istifadə edilməkdədir. Hotozlar qışda məxmərdən, yazda isə incə ipək parçalardan istifadə edilmişdir. Hotozların ətrafı zövq və zənginlik dərəcəsinə əsasən çiçəklər, qiymətli daşlar və briliyant

İynələrle bəzənərdi. Başörtüyü olaraq isə sırma (qızıl və ya qızıl suyuna salınmış nazik gümüş iplik) ipək işləməli hicab istifadə etmişlər.

Geyimlərinin üzərinə qışda ağır və keyfiyyətli parçalarla örtülmüş samur və zərdava kimi kürklər geyinmişlər. Xəzlərin qolları dar və ümumiyyətlə dirsək hissədən yuxarı doğrudur. Qadınlar küçəyə çıxarkən bədəni hər tərəfdən topuqlara qədər örtən uzun qollu fermene geyinmişlər. Qadınlar baş və üzlərini yaşmaq deyilən tül kimi ipək örtük ilə örtmüşlər.

Osmanlı İmperatorluğunda qadınların geyim-keçimləri bölgələrə əsasən dəyişirdi, ancaq xüsusilə Evliya Çələbinin Səyahətnaməsinə görə bütün bölgələrdə fermene deyilən uzun təsəttür (örtünmə) dərzilərdən imtina edilmirmiş.

Bölgələr bir yana ümumi olaraq geyim, gəlir səviyyəsinə əsasən dəyişirdi. Məsələn gəlir səviyyəsi yüksək olan qadınlar pambıq və ya ipəkdən biçilmiş incə bir köynək altına şalvara bənzər geyimlər geyinir və üzərinə fermene geyərdilər. Əlbətdə ki, qurşaqları olmazsa olmazları idi. Bəzi qadınlar isə bu kombinlərinin üzərinə entarilərini geyinərdilər.

Bir az daha aşağı gəlir sahibli qadınlar isə məxmər ya da ipək parça istifadə edə bilərdi. Üzərinə yələk (qolsuz qısa geyim) geyinməyi də laqeyd etmirdilər. İmkanları məhduddan gəlirli ailələrin qadınları isə beledi (bir növ pambıq qalın parça) adı verilən ucuz parçalardan istifadə edirdilər.

Xanəndəyə doğulan padşah qızları xanım sultanlar, kişilər, şəhzadələr iqtidarın pay sahibləri idilər. Doğulmamışdan (Vədaət-i-Hümayün) hazırlanan beşik bütün detalları ilə xalqa təqdim olunurdu. Ailə həyatı quran padşah qızları başlanğıcda yoldaşlarının vəzifə yerinə birlikdə gedir və ziyarət üçün olsa belə evin icazəsini almadan mərkəzə gedə bilməzdilər. XVI əsrin sonuna qədər şəhzadələr bayrağa göndərilərək o bölgənin rəhbərliyini edirdilər. Şəhzadələrin bayrağa çıxması onların yetişməliklərinin göstəricisi və siyasi karyeralarının başlanğıcı idi. Bayrağa çıxış üst səviyyə dövlət rəhbərlərinin iştirakı ilə rəsmi mərasimlə keçirilirdi. Şəhzadələr mərasim üçün üst geyimlərini geyinir, ləl-cəvahiratla bəzədilmiş yəhərlər vurulmuş atlar üzərində yola mayıti ilə (üst səviyyədə olan insanların yanında olan daha aşağı səviyyə, rütbəsi olan insanlar) yola çıxardılar.

XVIII və XIX yüzilliklərdə yaşanmış ictimai hadisələr Osmanlı geyim anlayışına əhəmiyyətli dərəcədə təsir etmişdir. Tənzimat elanı ilə xalq sərbəst və ictimai həyata meyl göstərmiş və qadına verilən hüquqlar sayəsində Osmanlı qadını geyimində əhəmiyyətli dəyişiklik etmişdir. Bu dövrdən istifadəyə edilməyə başlayan sintetik boyalar sayəsində rəng və nümunələrdə artım olmuş və dövrün qadınlarının geyimi zənginləşmişdir.

Anadolu cəmiyyətində geyim mədəniyyətin irəli bir səviyyədə olduğu düşünülməkdə idi. Bu məlumatlar qazıntılar zamanı aşkar olunan o dövrlərdən qalma geyimlərə, əşyalara əsasən müəyyən olunmuşdur. Osmanlı İmperatorluğunun ilk dövrlərində geyim bir istehlak vasitəsi olmaqdan çox uzaq görünür. Moda şərq qadınlarına heç təsir etməməkdə idi. Qadın saç formaları və parça növləri hər zaman eyni idi. XVI əsrdə saray mənsublarının geyimləri xüsusi dərzilər tərəfindən tikilirdi. Saray geyimləri xalqın paltarlarından həmçinin parçalarının yüksək keyfiyyətinə görə digər parçalardan ayrılmaqda idi.

İncə bir zövq ilə işlənən kəmərlər, xanımlar arasında zənginliyin və rifahın simvolu idi. Qızıl və gümüş mədənlərdən emal edilir və toqqalar qiymətli mücəvhərlərlə bəzənirdi. Toqqalar və qurşaqlar dəyişik üslub və şəkillərdə emal edilirdi. Qurşaqlar tək lent və ya zəncirlənmiş parçalardan ibarət olurdu. Toqqalar ümumiyyətlə bir cüt dairə və ya badam şəkilli lövhəciklərdən və ya üç hissədən meydana gəlirdi.

Osmanlı İmperiyasında yəhudi qadınların geyim xüsusiyyətləri

Qadınların ilk dövr geyimlərinin necə olduğu barədə məlumatlar çox az olmuş ancaq XVIII yüzillikdə artıq Türk üslubuna əsasən geyindikləri aydın olmuşdur. Geyimləri demək olar ki, bütün qadınlardakı kimi fermene, entari və şalvar idi. Ev geyimləri küçə geyimləri arasında fərq demək olar ki, çox idi. Tünd əsasən qəhvəyi rəngli fermenesi və tünd rəngli ayaqqabılar qadının yəhudi olduğunun göstəricisi idi. Ev geyimləri əsasən rəngli idi. Saçlar tamamilə örtülürdü. Bun səbəbdən mahrama adlı eşarp istifadə edirdilər.

İzmir və Rodosda yəhudi qadınların paltarlarındakı əsas xüsusiyyət takado adlı baş geyimi idi. Bu başlıq saçları tamamilə bağlayıb başortüyünün, çadranın üzərinə geyinilən kiçik bir takkesi(incə parçadan tikilmiş, əsasən yarım kürə biçimdə olan baş geyimi) var idi. Takkenin ətrafını içi kardon bir parça lent dolanırdı. Paltarda “çıntıyan”(şalvar), “kamiza”(köynək), entari, cəpkən və cübbə (bir növ xalat) deyilən mantiya da var idi. Evli qadınlar tokadolar (baş geyimi) üzərinə bir iynə taxardılar, dul olunca bu iynəni çıxarardılar. Bosniyalı Sefarad qadınlarının da geyimləri Osmanlı üslubunda idi. Tokadoları konus şəklində idi və alın boyunca qızıl sikkəsi vardı. İstanbul xanımları müsəlman xanımların geyimlərinə çox bənzəyən paltarlar geyinərdilər. Bu paltarların fərqli xüsusiyyəti fermenelərin qara və tünd rəngli parçalardan istifadə olunması idi.

1.4. Osmanlı uşaq geyimi

Sarayın geyim kolleksiyasına baxıldığında, 1550-ci ildə tapılan geyimlər içərisində uşaq geyiminə də rast gəlirik. Bunlara zıbın deyilən, iç geyimləri, donlar, uşaq bezləri, daxili entarilər, xarici xalatlər, şalvarlar, baş geyimləri və ayaqqabılar da daxildir. Son dövrə aid paltar çox azdır, bunlar da satın alma yolu ilə kolleksiyaya daxil edilmişdir. Osmanlı İmperatorluğunda demək olar ki, qadın, kişi və uşaq paltarlarında ölçüdən başqa fərq yoxdur. Uşaqların daxili geyimində, pambığın tənzip kimi ən incə, patiska kimi sıx toxunmuş olanından tikilmiş zıbınlar (iç geyimi) başda gəlir. Bu geyimlərin iç hissəsi ümumiyyətlə bir təbəqə pambıqla sıyrıqlı edilmiş sadə paltarlardır. Uçkurla (şalvarları belə bağlamaq, torba, kisə və b. şeylərin ağzını büzmək üçün keçirilən ip) bağlanan, istifadəsi asan uşaq donları isə incə tülbəntdən (incə və seyrək toxunulmuş, yüngül və yumşaq bez) tikilirdi.

Mövsümə əsasən ağır ipək parçalardan hazırlanan xalatlərin içərisinə kürk örtülür və gündəlik xalatlər isə pambıq vasitəsi ilə sıyrıq edilərək hazırlanırdı. Mərasimlərdə geyinilən ağır ipək xalatlər yerə qədər enən və çiyin hissədən geriye atılan qolları ilə diqqəti çəkir.

Osmanlı İmperatorluğunda baş geyimi çox əhəmiyyətlidir. Ev içində və xaricində heç kəs başı açıq gəzə bilməzdi və bu cəmiyyətdə bağışlanmayan bir səhv idi. Gecələri belə yatarkən gecəlik takkeleri (baş geyimi) geyinilirdi. Padşahlar ümumiyyətlə dilimli, rəngli uzun təpəliklərin ətrafına dolanan tülbəntlə (incə və seyrək toxunulmuş, yüngül və yumşaq pambıq parça) sarıqlar geyinərdilər. Kiçik şəhzadələr də başlarında böyük sarıqlarla gəzərdilər. Bu sarıqlar çox qiymətli ləl-cəvahiratlı sorguqlar (padşahların və ya vəzirlərin baş geyimi olaraq istifadə etdikləri sarıqların ön tərəfində olan tük və ya qotaz formasında bəzək) ilə bəzənirdi.

Uşaq geyimləri, böyüklər kimi XVI və XVII əsrlər boyunca dəyişmədən davam etmişdir. XVIII əsrdə daha sadə parçalardan hazırlanmış kaftanlar geyinmişlər. Entarilərinin ön əmək uclarının yırtmaqları (yarıqları), qol ağızları və qol yırtmaqlarına (yarıqlarına) qoyulan harqlarla (geyimlər tikilərkən,

hazırlanarkən istifadə edilən tamamlayıcı və ya bəzəklər) diqqətə çarpan bir görünüş qazanmışdır. Bu dövrdə padşahın yetkin qızlarının gücü artmış, çöldəki dərzilərlə kalfalar (saraylarda vəzifəli şəxslərin uşaqlarının başının üstündə duran qadın) vasitəsi ilə əlaqə quraraq tikiş tikdirmişlər.

1.5. Saray və xalq mədəniyyətində geyim-keçim

Osmanlı mədəniyyəti xüsusilə sarayın təşkil edilməsində vəzifəliyə mövqelərini və vəzifələrini açıqlayacaq şəkildə geyinilməsinə xüsusi önəm verilmişdi. Osmanlı geyimlərinin ən önəmli ümumi xüsusiyyəti bol, tökülən, uzun və örtülü olmaları idi. Qadınlar şalvar, hırka (əsasən ön hissədən açıq, yundan hazırlanan üst geyimi), köynək, entari kişilər şalvar, çarıq müxtəlif rəngli sırma (qızıl və ya qızıl suyuna salınmış nazik gümüş iplik işləməli) parçadan hazırlanmış geyimlər geyinirdilər.

Padşah İldırım xan zamanında geyimlərin bölüklərin tanınmasında yanlışlıq yaratdığı üçün geyimlərin növ - növ yaradılması tətbiqinə başlandı. Padşah sipahilərinə (Osmanlılarda xüsusi hazırlıq keçmiş atlı əsgərlər) və saray vəzifəliyərinə ağ külah (qədimdə kişilərin başlarına istifadə etdiyi ucu sivri, hündür əsasən də keçi dərisindən hazırlanmış bir başlıq) geyindirdi. Dövlətin və sarayın mövqe sahiblərinə isə qırmızı börk (baş geyimi) geyinməklərini uyğun bildi. Geyinilən börklərə müxtəlif növlü sırma (qızıl və ya qızıl suyuna salınmış nazik gümüş iplik işləməli) naxışlarla bəzədilərək yeniçəriyə xas başlıq halına gətirildi. Üsküf isə yeniçəri bölükbaşlarının arasında istifadə olunmaqla bərabər Sultan Murad zamanında isə qızıl işləmələr ilə bəzədilərək yüksək mövqe sahiblərinin geyimi oldu. Həmçinin İmperatorluğun digər dövrlərində dar uzun qollu və dizlərə qədər uzun boylu geyimlər nəzərdə tutulmuşdur. Paltarın belə qədər olan hissəsi düymələr ilə bağlanarkən, bel hissəsinə uyğun şəkildə kəmərlər də taxılmışdır. Alt geyimi olaraq bu geyimin üzərinə önü açıq və qısa, arxası uzun qolları dirsəkdə olan üstlük geyinilmişdir. Sarığın külahın (qədimdə kişilərin başlarına istifadə etdiyi ucu sivri, hündür əsasən də keçi dərisindən hazırlanmış bir başlıq) üzərinə sarılması ilə bərabər tüklü sorğuclar (bəzi quşların başlarının üzərində olan uzun tükə verilən ad) taxardılar.

Xalqın geyim biçimindən fərqli geyinən Padşah xanədan ilə saray mənsublarının geyimləri üçün xüsusi olaraq toxutdurulan parçalara “saray parçaları” deyilirdi. Bu qrupa şübhəsiz ki, Osmanlı sarayını təfrişi (döşəmə işi)

üçün toxutdurulan parçaları da qatmaq gərəkdir. Padşah və saray geyimlərinin xüsusi qanunlara tabe olması səbəbi ilə xüsusilə padşahın günlük və mərasim geyimlərində parça cinsinə və üzərindəki rəsmə görə böyük titizlik göstərilməsi saray dəzgahlarının inkişafında önəmli rol oynamışdır.

2004-cü ildə sentyabr ayında açılan Bursa Uluumay Osmanlı xalq geyimləri və takıları (bir növ bəzək əşyaları, aksesuarlar) muzeyində xalq geyimlərini və aksesuarlarını tanıdan şəxsi kolleksiya sərgilənmişdir. Qafqazda Bosniya və Herseqovina və Ərəbistan yarımadasında qədər, Osmanlı coğrafiyasına aid həmin bütün bölgələrdə parçalar yer almaqdadır. 70 geyim və 4000 aksesuarın sərgi məkanlarına yerləşdiyi muzeydə ayrıca muncuqdan hazırlanmış geyimlər, oylar (incə güpür), kəsələr (cibdə daşına bilən içərisinə pul, tütün və b. əşyalar qoyula bilən parçadan və ya hörülərək hazırlanan kiçik torba) səccadələr (namaz qılına biləcək böyüklükdə olan, xalça, kilim və ya parçadan hazırlanan örtük) boxçalar, yazmalar, yağlıqlar (Osmanlı qadınlarının göz nurunu, əl əməyini, üstün zövqünü əsrlərdən bəri igidcə daşımış bir növ dəsmallar, naxışlar, güpürlər), Anadolu və Rumeli corabları, Bursa ipəkləri, kişi və qadın baş geyimləri, yörük boxçaları, Türk qəhvəsi və Türk hamamı əsərləri, at və at üçün aksesuarlar, lövhələr, qapı aksesuarları, Osmanlı qılıncları (uzun,əyri və ya düz,ucu sivri,bir və ya hər iki üzdən kəskin,qın içində belə taxılan, polad silah), Bursa silahları, mətbəx əsərləri və s. habelə musiqi alətləri də yer almaqdadır.

Kolleksiyada VIII və XVI yüzilliklər arasında Bursa və onun kəndlərinin tarixi, Manisa, Aydın, yatağan , Afyon, Eskişehir, Kütahya, Dənizli, Çanaqqala, Ədirnə, Kırcaalə, Üsküp, Bosna, Gümölcinə Bartın, Ərzurum və daha çox bölgələrdə istifadə edilən çəpkənlər (üzəri işləməli, qolları uzun və yarıqlı, üst geyimi) yələklər (qolsuz qısa geyim), takkələr (incə parçadan tikilmiş, əsasən yarım kürə biçimdə olan baş geyimi), corablar, kəsələr (cibdə daşına bilən içərisinə pul, tütün və b. əşyalar qoyula bilən parçadan və ya hörülərək hazırlanan kiçik torba), Roma, bizans, Səlcuqlar və Osmanlılara qədər qadın və kişilərin istifadə etdiyi aksesuarlar (bəzək əşyaları), xalxallar, köstəklər, pazubəntlər (müəyyən bir səbəblə qola keçirilən, enli qurşaqlar, kolçak), kəmərlər, başmaqlar, nalınlar

(hamam kimi sulu yerlərdə istifadə olunan ağacdən hazırlanmış bir növ başmaq) və gəlinliklər yer almışdır. Görkəmli geyimlər kemha (brokar), məxmər, sərəsər, diba, atlas, canfəs, tafta, vala, çuxa, sof, və şal kimi parçalarla hazırlanırdı. Topqapı sarayı 1550-ci ildən bəri XV əsrin sonu XVI əsrin əvvəllərini əhatə edən yüzillikdə tapılan geyim kolleksiyası padşahların üzərindən çıxan və sahib olduğu digər geyimləri saxlanması ilə yaranmışdır.

BÖLMƏ II OSMANLI İMPERİYASINDA QARŞILIQLI TƏSİRLƏR

2.1. Osmanlı İmperiyası dövründə şərq-qərbin geyimlərə qarşılıqlı təsiri.

Ekzotizm

Geyim tarixi içərisində Xaçlı səfərlərindən bu yana qərbin gözü daima şərqə ekzotik olaraq görülmüşdür. İstanbul və Osmanlı İmperiyasını təsvir edən ilk görüntülər XVI yüzillikdə ortaya çıxmışdır. Geyimlər barədə ən önəmli qaynaqlar içərisində II Bayezidin dövründə Enderun məktəbində Giovanni Menavinonun (Civanni Menavino) 1514-cü ildə saraydan qaçıb ölkəsinə qayıdarkən yazdığı “Nikolayın kitabı” önəmli qaynaqlardan biri olmuşdur.

Osmanlı tərzinin zənginliyi sultanların geyimləri, hərəmin gizli sirli dünyası, Avropa sənətçilərinin və səyyahlarının hər zaman maraq mərkəzində olmuşdur. Qərbli qadınların intizamı ilə şərqli qadınların işləri qərb sənətində çox işlənən mövzulardan biridir. Ekzotik qavrayış geyim tarixində məşhur olaraq iki mənada istifadə edilir. Birinci modanın və stilin cazibədarlıq mənasına gəlir, ikinci isə modanın yad və nadir motivlərlə başa düşülən mənasıdır. Bütün mədəniyyətlərdə ekzotik motivlərin geyimlərdə birləşməsi sosial nizam içərisində böyük bir həyəcan yaratmanın ən təsirli yoludur.

Qərb moda tarixi yazısında və Avropa geyim modasında Osmanlı İmperiyasının və ya ümumi mənada şərq geyimlərinin biçimləri əsasən İmperiyada heç dəyişməmiş kimi qəbul edilmişdir. Osmanlı İmperiyasında geyim biçimləri və parçalar bir çox tarixi dönüş yaratmışdır. Ancaq geyim və moda tarixində qərbli olan modadır, düşüncəlidir, moda konsepsiyası qərbli olmayan geyimlər üçün çox nadir hallarda istifadə edilmişdir. Qərbli geyimlər müntəzəm olaraq dəyişir, dünyəvidir, bireyselleklə (bireysel-bir kişini bənzərindən ayıran xüsusiyyətlərin, bütünü, fərdiyyət) əlaqəlidir və gerçəkdir, qeyri - qərb olan geyimlər isə dəyişməz olaraq qalır, dərin mənalar var və qrupun mənsubiyyəti ilə əlaqəlidir.

XVI əsrin nümunələrində, qərb paltarında istifadə olunan şərq elementlərinin əksəriyyəti tək bir nümunə ilə eyniləşdirilir, şişirdilir və istehza ilə birləşdirilir.

XVI yüzillikdə Osmanlı dövlətinin sərhədləri Balkanlar, Anadolu və İslam dünyası ilə sərhəd olmayıb Macarıstan və Viyannaya qədər genişlənmişdir. Bu yüzilliklərdə şəhər mərkəzlərindən böyük miqdarda pullar qazanılmış və əldə edilən gəlirlər şəhərlərdə möhtəşəm qonaqlıqlara, ticarət mərkəzlərinə və alış-veriş mərkəzlərinə xərclənmişdir. Qanuni Sultan Süleymanın taxta çıxması ilə 1520-ci ildə qərbə doğru yeni bir inkişaf başlamış, 1500-cü ilin ortalarında etibarən Osmanlı qərbdə çata biləcəyi ən son nöqtəyə qədər çatmışdır.

Qanuni Sultan Süleymanın hökmranlıq etdiyi vaxt XVI yüzillikdə İmperiya ən göstərişli dövrlərindən birini yaşamışdır. Bu dövrdə İtalyadakı şərq sənətini təqlid edən bir çox məhsul Avropa bazarına girərkən, Osmanlı İmperiyasının bir çox İtalyan toxumalarının geyinildiyi və istehsal olduğu da görülməkdədir. XVI yüzillikdə Bursa kimi bir çox əyalət İtalyan toxumaları ilə rəqabət edəcək gücə gəlmişdir. Osmanlı İmperiyasında parçalar və geyimlər diplomatik bir hədiyyə olaraq köklü bir hörmət ifadəsinin bəyəlşəli şəkli olaraq qəbul edilmişdir. Bu parça və geyimlər XV və XVI yüzilliklər boyunca möhtəşəm malların ixracatında təşviq edici bir rola malik olmuşdur.

Osmanlıda zamanla inkişaf edən saray yaşamı, özünə xas simvolları ilə möhtəşəm deyilə biləcək bir toxuma mədəniyyətini ortaya qoymuşdur. Xüsusilə Osmanlı İmperiyasının saray mərasimlərində imtina edilməz bir ünsür sayılan sarayın atelyələrində hazırlanan ipək parçalar geyimlərdə olduğu qədər divar və örtmələr, pərdə və çadır kimi məkan sahələrində istifadə edilərək padşahların görkəmini və gücünü izah edən bir funksiyaya sahib olmuşdur. Eyni zamanda bir növ hədiyyə, bəxşis olaraq verilən bilat xalılar kimi dəyərli əşyalar da Osmanlı İmperiyasında əhəmiyyətli diplomatik hədiyyələr arasında yer almaqdadır.

XVI yüzillikdə digər bir cərəyan Osmanlı düymələri və bağlayıcı elementlərdə də görülməkdədir. Erkən orta əsrlər dövrü Avropa geyimində bağlanma vasitəsi olaraq broş, iynə və bağcıqlar istifadə edilərkən, Avropa modasında sıx görünməklə bərabər Osmanlı İmperiyasında da düymədən istifadə olunmuşdur. Bir-birinə yaxın üfiqi lentlər və çarpastlar, XVI yüzillik pencəklərində də istifadə olunmuşdur. Bu dekorativ bantlar Henrinin və Elizabetin 1575-ci ilə aid

olan potretində də görülür. 1581-ci ildə İngiltərə ilə əlaqələrin yüksəldiyi dövrdə Sultan Muradın Kraliça Elizabetə İmperiya hədiyyəsi olaraq müxtəlif geyimlərdə göndərdiyi məlum olmuşdur. Kraliça Elizabetin şərq geyimlərində olan rəsimleri bir çox qaynaqlarda təsvir edilmişdir.

1380 cə 1450-ci illərin arasında qərbdə “chaperon” və “roundlet” adı olan baş aksesuarları ilə “türban” adı verilən şərq aksesuarları arasındakı bənzərlik də diqqət çəkicidir. Bu tip baş aksesuarları daha fərqli strukturdakı formaları, turban adı ilə XV və XVI yüzilliklərdə Avropada istifadə olunmuşdur. Ancaq geyim tarixində əldə edilən qaynaqlarda türban olaraq istifadə edilən bu geyim elementi tək tipləşdirilmiş chaperon və roundlet kimi başlıqlarda da ilk baxışda bənzəyən turban soylu qadınların da taxdığı aksesuar olmuşdur. Osmanlı İmperiyasında bu tip saç aksesuarları qadınlar içərisində müxtəlif növlü görüntülərdə istifadə edilərkən, bir çox qərb nümayişində də bu aksesuarlar görüldüyü kimi ekzotik bir element olaraq istifadə edilmişdir.

Osmanlı İmperatorluğu xüsusilə İtalya ilə XVI yüzillikdə gərginləşən parça ticarəti və qarşılıqlı təsirlər XVII yüzillikdən Venedik parçalarının təkrar edilməsi ilə davam etmişdir. Ancaq XVI yüzilliyin son yarısında edilən İran səfərləri, Osmanlı toxumaçılıq sənətinə böyük zərər vermişdir. Müharibə səbəbi ilə gedən toxuma ustaları şərqdən gələn ipək ehtiyaclarını qarşılamamasına və bir çox toxuma atelyesinin və dəzgahının yox olmasına səbəb olmuşdur. Osmanlı İmperiyasında XVI yüzillikdən etibarən əvvəlcə parça naxışlarında başlayan qərb qaynaqlı təsirlər XVII yüzillikdə başlayıb Tənzimat dövründən sonra daha diqqətə çarpan biçimdə çoxalaraq, artaraq davam etmişdir. Bunun ilə birlikdə Osmanlıda qərbin şərq geyimlərinin istifadəsi kimi bir üslub XIX yüzilliyə qədər söz mövzusu olmamışdır.

2.2. Osmanlı İmperiyasında ticarət, siyasi və mədəni əlaqələrin təsiri

XVI əsr Osmanlı geyim tarixinin ən dəbdəbəli dövrüdür. Bu əsrdə Osmanlı və Avropa arasında ticarət, siyasi və mədəni əlaqələr olduqca sıx bir şəkildə davam etmişdir. Edilən qarşılıqlı səfərlər tacirlər, diplomatlar və səyyahlarda Osmanlı geyim mədəniyyəti mövzusunda davamlı məlumat toplamışdır.

XVI əsrdən ortaya çıxan kostyum kitabları qərbli geyim tarixi yazısında da təməl alınan qaynaqlardan biridir. XVI əsrdə Osmanlı İmperatorluğunun mükəmməl tekstillər (toxuma, toxumaçılıq) baxımından ən əhəmiyyətli müştərisi Avropa olmuşdur. Xüsusilə XVI əsr Avropa teatr və operalarında Osmanlı geyim təqdimatları və Türk mövzulu xarakterlər son dərəcədə populyardır.

Osmanlı teksili (toxuma) içində xüsusilə ipək yalnız bir sənət əsəri olaraq deyil eyni zamanda intizamlı bir texnologiyanın məhsulu olaraq da Avropanın marağını çəkir. Necə ki, Kraliça Elizabet dövründə (XVI əsrin sonları) Osmanlı ilə İngiltərə arasında diplomatik əlaqələrin bağlanması səbəbi ilə Osmanlı torpaqlarına tekstil casusları göndərildiyi məlumdur.

Bu casuslara nələrin araşdırmaları, hansı nümunələrin gətirmələri lazım olduğu mövzusunda təlimatlar yazılı olaraq verilmişdir. Bu dövrdə İngilislərin, Türk tekstillərində istifadə olunan boyaq maddələrinə və bu boyaq maddələrinin məzmunlarına duyduqları maraqlardan ötür, bu boyaq maddələri ilə bağlı nümunələr yığmağa başladıkları da bilinən tarixi məlumatlar arasındadır.

1582-ci ildə nəşr olunan sənədlərdə xüsusilə İngilislərin mavi rəngi əldə edilməsində istifadə olunan toxum və bitkilər haqqında nümunələr istədiyi və eyni zamanda da Türk yunlarının daha yumşaq, asanlıqla boyana bildiklərini maraqlandığı bilinməkdədir. XVI əsrin ortalarından etibarən Anadoluda satılan parça çeşidləri arasında xarici ölkələrdən gələn parçalar, xüsusilə də Venesiya parçaları böyük ölçüdə maraqlandırmışdır. Türk parça istehsalı edənlər Avropa təqlidi parçalar toxumuna başlamışdır. Xüsusilə XVII əsrdə İtaliya, ipəkçilik və ipək toxumalarında ortaya qoyulan texniki yeniliklər və çox istehsal səbəbi ilə ixracatçı bir ölkə vəziyyətinə gəlmiş, Türk saraylarının və xalqının istədiyi parçaları daha

yaxşı keyfiyyətdə və daha ucuz satmağa başlamışdır. Osmanlı İmperatorluğunda zamanla inkişaf edən saray həyatı, özünə xas simvolları ilə möhtəşəm deyilə biləcək bir toxunma mədəniyyətini də ortaya qoymuşdur. Osmanlı saray parçaları, xalqın geyim tərzindən və yaşayışından tamamilə ayrı bir vəziyyətdə olan hökmdar və mənsublarının paltarları, sarayın təfrişi üçün xüsusi olaraq toxunmuş parçalardır. Bu parçalar çox zaman xəzinə yerinə keçəcək qədər bir dəyərə sahib olmuşdur. Nurhan Atasoy Osmanlı İmperatorluğunun parçaya olan düşkünlüyünü belə izah etməkdədir.

“Parçaya o qədər düşgündürlər ki, padşah bacısını ziyarət edərkən belə atının altına da bu parçalardan sərilərdi. Padşah keçincə yerdəki parçalar ordakılar tərəfindən paylaşılırdı. İmperiyada geyimdə müxtəlifliklər daha çoxdur, elə ki, padşah xalqı salamlamağa çıxacağı zaman nə geyinəcəyini elan edir və dövlət məmurları da ona əsasən geyinərdi. Hətta elçilərin padşah hüzurunda qısa müddət saxlanılmasının səbəbi əgər bir az daha çox qalsalar bu müddət ərzində gözlərini ehtişamdan ovsunlanacaq qədər olmasıdır. Ayrıca padşah cülus (hökranlıq taxtına çıxma, taxta oturma mərasimləri) mərasimlərində də xüsusi xalətlər geyindiylə bilinməkdədir. Qeydlərdə ən qiymətli xəzinə olaraq isə parçalar iştirak etməkdədir.”

Osmanlı İmperatorluğu saray mərasimlərində imtina edilməz bir ünsür olan sarayın atelyələrində hazırlanan ipək parçaları geyimlərində olduğu qədər divar və yer örtükləri, pərdə və çadır kimi məkansal sahələrdə də istifadə olunaraq sultanların görkəmini və gücünü izah edən bir funksiyaya sahib olmuşdur. Eyni zamanda bir növ mükafat olaraq da verilən hilat kaftanlar (xalətlər) kimi qiymətli əşyalar da Osmanlı İmperatorluğunda əhəmiyyətli diplomatik hədiyyələr arasında iştirak etməkdədir.

XVI əsrin ortalarında Habsburg səfiri Ogier De Busbenc (Ocir De Basbenk) Osmanlı sarayında gördüyü ipək parçaları ilə bağlı müşahidələrini bu şəkildə ifadə edir.

“İndi mənimlə gəlin və görə biləcəyiniz ən möhtəşəm ağıla sahib və eyni zamanda ayırd edə bilməyəcəyiniz sıxlıqda istifadə edilmiş olan ipək hicab

başlıqların sonu olmayan kütlənin içində gözlərinizi gəzdirin. Eyni zamanda da hər rəngdə və hər çeşiddə olan parlaq qızıl, gümüş, bənövşəyi, ipək və atlas geyimlərin hər yerə necə yayıldığını görün. Gördüklərimin ətraflı şərhinin çox uzun sürəcəyini bilirəm, buna görə də gördüklərimi izah edəcək söz belə tapa bilmirəm. Bundan gözəl mənzərəni daha əvvəl heç görməmişdim.”

Tomas Dallam hərəmi ziyarətə gələrkən buradakı nöqərlərin geyimi üçün bunları demişdi:

“Dizlərinin altına qədər enən, ağ kətan şalvarlar geyinmişlər. Mavi, qırmızı və ya iki zidd rəngdə, kiçik cəpkənləri vardır. Bəzisinin ayaqları cılpaq, bəzən isə uzun dəri İspan çizmələri geyinmişlər. Qadınların dalğalı saçları, başlarındakı kiçik şapkalardan çiynlərinə tökülməkdədir.”

Osmanlı saray parçaları istər bəzəkləri, istərsə də istifadə edilən vəsaitin zənginliyi səbəbi ilə digər parçalardan texniki və bədii istiqamət etibarı ilə ayrılmaqdadır. Qızıl və gümüş saplarla toxunan parçalar xüsusi möhürlənərək nəzarət altında tutulmaqdadır. Padşah və saray mənsublarının geyimləri müəyyən qaydalara bağlıdır və bu geyimlərin naxışlarına böyük əhəmiyyət verilir. XVI əsr Osmanlı toxumalarındakı dizaynların inkişafına aid bir xronologiya təsdiq edilməsə belə bu dövrdə Osmanlı parçalarında İtalyadan ilham alınan təsirlərə tez-tez rast gəlinir. Nar motivləri və oval dizaynlar ölçü baxımında İntibah naxışları ilə bənzərlik daşıyır. Şərqi oval və dalğalı şaquli saplı ənənəvi naxışlarının yaradıcı yeni növləri, nəqqaşxana tərzində olan xüsusi parçalar da bunlar arasındadır. XVI yüzillikdə Tokatda xüsusi olaraq çıxarılan tokadi deyilən pambıq parçaların Fransız toxumalarından belə qiymətli olduğu bilinməkdədir. Sultan Süleymana aid qızıl ipliklərlə toxunulmuş ehtişamlı mərasim xalası günümüze qədər gəlib çatmış tək mərasim xalası olub, İtalyaya xüsusi olaraq hazırlandığı bilinməkdədir. XVI əsrdə bir digər Osmanlı təsiri düymələr, bağlayıcı elementlər, üfiqi lentlər və çarpastlarda görülməkdədir.

BÖLMƏ III OSMANLI İMPERİYASINDA SƏNƏT

3.1. Osmanlıda sənət

Anadolu Səlcuqların dövründə Söyüd ətrafında yerləşən, XIII yüzilliyin sonlarında baxımsız bir dövlət qurulmuşdur. Qısa müddət ərzində fəthləri ilə genişlənən bu dövlətin paytaxtları 1326-cı ildə Bursa, 1361-ci ildə Ədirnə, 1453-cü ildə isə İstanbul olmuş və XVI yüzilliyin ortalarında Asiya, Şərqi Avropa və Şimali Afrikaya qədər genişlənən İmperiya yaranmışdır.

Osmanlı sənətinin erkən illərindən etibarən ən diqqətə çarpan xüsusiyyəti Əhli Hirəf örtüyündəki nəqqaşların hazırladığı parçadan xalçayadək bütün əsərlərdə uyğunlaşması ilə üslub və naxış birliyinin təmin edilmiş olmasıdır. Erkən Osmanlı əsərlərində ən diqqət çəkən bəzəmək motivləri budaq qıvrımları (qıvrımları olan, dalğalanmış bir səth və ya dalğalı xətt formasında olan) üzərində xətai çiçəkləri, palmet (ilk sənətindən etibarən istifadə olunan simmetrik dilimli yarpaq şəklində bəzəmə motivi) və lotuslarla (nilufər cinsindən olan bir çox bitkiyə verilən ümumi ad) zənginləşdirilmiş rumi (Anadolu Səlcuqlarının üslublaşdırdığı yarpaq və heyvan motivlərindən meydana gəlmiş qarışıq bəzək növü) qıvrımları, geometrik kompazisiyalar və XV yüzilliyin sonlarından etibarən çin buludlu motivlərdir.

Klassik Osmanlı üslubunun inkişaf etməyə başladığı XVI yüzilliyin birinci yarısında Qanuni Sultan Süleymanın nəqqaşbaşı Şah Qulu olmuşdur. Sazyolu deyilən üslub da bu dövrdə yaranmışdır. Saz üslubunun ana motivləri xətai, iti uclu iri qıvrım yarpaqları və bəzən aralarında səpələnmiş quşlar və əfsanəvi yarpaqlardır. Pars (pişiklər nəslindən olan əsasən isti bölgələrdə yaşayan xallı, bəzən qara çəvik, yırtıcı məməli heyvan növləri) ləkələrini və pələng postunu nişanlayan dalğalı bulud motivləri bu dövrdə yaranmışdır.

XVI yüzilliyin ortalarına doğru nəqqaşxanaların başına keçən “Qara Məminin” əsərlərində görünməyə başlayan lalə, gül, sünbül, bahar açmış meyvə ağacları səvi kimi təmiz çiçək naxışları Osmanlı sənətinin ana mövzusu olmuşdur. Bu təbii çiçəklər simmetriya və sonsuzluq prinsipinə əsaslanaraq müəyyən

kompazisiyalar mövzuları içərisində tətbiq olunmuşdur. Motivlər tək-tək sürüşən oxlar üzərində yer almaqla şaquli olaraq uzanan dal qıvrımları üzərində sıralanmaqla və ya medalyonlar içərisində təşkil olunmuşdur.

Sıxııcı (sakitçilik) içində keçən XVII yüzillikdən sonra Lalə dövrü adlandırılan XVIII yüzilliyin əvvəllərində, XVI yüzilliyin möhtəşəmliyi yenidən canlanmağa başlamışdır. Qərb ilə əlaqələrin inkişafı sonuncu Avropa sənətinin təsiri ilə görülməyə başladı. Klassik dövrün çiçək motivləri buket biçimində hazırlanmış, rəng tonları ilə işıq-kölgə təsiri verilmişdir. Avropa sənətinə və yaşam dövrünə hiss edilən maraq XVIII yüzilliyin sonlarında gedərək artması ilə Türk rokoku adlandırılan üslub yaranmışdır. Çiçəkli gırlantlar, iri akantus yarpaqları (yabanı çoxillik tikanlı bitkilərin yarpaqlarının stilizə edilərək alınan nəbatı motivi. Xüsusilə Roma məbədlərinin sütun başlıqlarında istifadə edilən motiv halının almışdır), meyvə dolu səbət və qablar, lent və fiyonklar (lent, parça və b. kəpənək şəklində bağlanmış forma), balıqqulağılar, bərəkət buynuzları arxitekturdan kiçik sənətlərə qədər bütün sənət sahələrində tətbiq sahəsi tapmışdır.

3.2. Osmanlı İmperiyasında toxuma sənəti. Parçalar

Mükəmməl parçanın İslam ənənəsində əhəmiyyətli bir yeri vardır. Anadolu Orta əsrlərdə olduqca tanınmış bir parça istehsal mərkəzi olmasına baxmayaraq bu dövrdən qalan parça nümunəsi yox deyiləcək qədər azdır. Tapılan əhəmiyyətli parça nümunəsi üzərində Ələddin Keykubat üçün edilən yazılı olan məxmər parçanın bir hissəsidir. Bu parça bu gün Lyon toxumaçılıq muzeyində sərgilənməkdədir. Qırmızı zəmin üzərinə qızıl ipliklə toxunmuş arslan motivləri və bitki mənşəli arabesk (ərəb üslubunda) doldurulmuş dairə nümunələri olan bu parçanın Səlcuq saraylarının xüsusi toxuma dəzgahında toxunmuş ola biləcəyi qəbul edilməkdədir.

“Marko Polo”, “İbni Batuta” kimi səyyahlar anadoluda ipək, məxmər və digər parçaların növündən söz etmişlər. Bunların içərisində Dənizli bölgəsinin də şöhrət qazandığı məlum olmuşdur. Osmanlı sultanları öldükdən sonra paltarlarının saxlanılma ənənəsinin adət halını alması, Sarayda istifadə edilən parçaların xüsusiyyətini görməyimizə kömək edir. Xalqın geyim biçimindən, formasından tamamilə fərqli olan padşah, xanədan ilə Saray mənsublarının paltarları üçün xüsusi olaraq toxunulan parçalara “saray parçaları” deyilirdi. Bu qrupa şübhəsiz ki, Osmanlı saraylarını bəzəmək üçün toxutdurulan parçaları da aid etmək olar. Xalq üçün hazırlanan saray parçalarına bənzər məhsullar digər atelye emalatxanalarında rast gəlinə belə, Saraya aid parçalar bəzəkləri, işlədilən vəsaitlərin zənginliyi ilə digər parça növlərindən üstün tutulurdu. Padşah və sarayın bütün geyimləri müəyyən qaydalara bağlı olması səbəbi ilə xüsusilə padşahın günlük və mərasim geyimlərində parçanın növünə və naxışların böyük vasvasılıq göstərilməsi saray dəzgahlarının inkişafında böyük rol oynamışdır. İmperiya böyüdükcə emalat növlənmiş və zənginləşmişdir. Buna qarşılıq olaraq əvvəl tamamilə həvəskar yaradılan toxumaçılıq sənəti, xalqın təkmilləşməsi səbəbi ilə bütün ehtiyacları qarşılayan mükəmməl, güclü bir sənət qolu halına gəlmişdir. Bursa məxmərin, ipəyin və digər parçaların istehsalında birinci planda önəmli bir mərkəz olmuşdur. Topqapı sarayında Fatihə aid məxmər “sökük” adı verilən

parçadan yaradılmış qırmızı zəmin üzərinə sırma (qızıl və ya qızıl suyuna salınmış nazik gümüş iplik işləməli) ilə işlənmiş motivlər ilə bəzəkli xalatlara Bursa mənşəlidir. Digər sahələrdə olduğu kimi Osmanlı İmperiyasında toxuma sənətinin ən inkişaf etdiyi dövr XVI yüzillikdir. Bursa bu yüzillikdə də toxuma sahəsində öz liderliyini qoruyub saxlamışdır.

Mənbələrə görə, bu dövrdə çatma (bir növ məxmər parça), məxmər, atlas, çuxa, kemha (bir növ ipək parça) kimi parça növlərinin ən gözəl nümunələri Bursada istehsal olunmuşdur. Bursa parçalarının şöhrəti XVI və XVII yüzilliklərdə Macarıstan, Fransa və hətta İtalyaya qədər yayılmışdır. Ümumilikdə çinilər üzərində görülən motivlər daha dəyişik nisbətlər və dekorativ nizam içərisində idi. Bursa parça atelyelərinin yanında artıq İstanbulda da sarayın öz emalatxanaları var idi. Xüsusilə sırma və simlə toxunan (qızıl və ya qızıl suyuna salınmış nazik gümüş iplik) sərəsər deyilən parça, çatma deyilən məxmərlər, kemha adlı ipəklər, sərənk adında düz parçaları toxuyan İstanbul atelyelərinin iplik ehtiyacı Bursadan qarşılanmaqda idi. Şübhəsiz ki, saraya bağlı olmayan toxuma dəzgahları da çox idi. III Muradın dövründə (1574-1595) İstanbulda 286 dəzgah olduğu və bunlardan 88 ədədinin saray ilə bağlı əlaqədar fərmanlarda öz əksini tapmışdır. İmperiyanın müxtəlif şəhərləri özlərinə görə müxtəlif toxumaları ilə şöhrət qazanmışdır. Bursa ipək və məxmər parçalar ilə toxunulan möhtəşəm parçalar ilə; “diba” adı verilən atlas parçalar ilə Qərbi Anadoluda Bergema, Soma; Dənizli pambıq toxumaları ilə; Ankara “sof” adı verilən yunları ilə; Saqqız adası pambıq toxumaları ilə; Amasya “xal” adı verilən naxışlı parçalar ilə tanınıb şöhrət qazanmışdır. Osmanlıda toxuma sənəti XVIII yüzillikdə belə öz ənənələrini qoruyub saxlamışdır. Lakin imperiyanın iqtisadi imkanlarının məhdudlaşdırılması ilə möhtəşəm parça istehsalının azalmasında da doğru mütənasib münasibət görülür.

Topqapı Saray Muzeyində padşah geyimləri sərginləndiyi bölmələrdə təxminən 2500 parça əşyanın çoxunun saray üçün toxutdurulmuş ən ağır, ən gözəl parçalardan yaradılmış xalatlara (kaftanlar) təşkil edir. Sultan geyimlərində istifadə edilən parçalar toxunma texnikası və istifadə edilən vəsait etibarlı ilə sərəsər, sərənk, səlimiyə, kemha və və gəzi adları ilə xatırlanmaqdadır. İlk zamanlar sadə

olan Padşah geyimləri sonradan daha göstərişli olmuşdur. İçərisi kürklü, çölü daha sərasər, atlas, gəzi kimi digər parçalardan hazırlanan uzun qollu qabaqdan açıq, qiymətli daş-qaşlar ilə bəzədilmiş, düyməli və yanları yarıq “kapaniçə” adlanan xalatlar (kaftanlar) içə və çölə geyinməklə iki növdür. Çöl üzünə geyinilən xalatlar mərasim xalatlarıdır. Bunlar qızıl saplar vasitəsi ilə çatma və sərasərdən hazırlanmış olub, qol üzərindən çiyindən aşağı xalat boyu qədər qol (yən) daşımaqdadır. Yenin görünüşünə yaraşır qatmaq Osmanlı İmperiyasında ziyafət üsuluna görə bayramlarda və yığıncaqlarda öpülmək kimi tarixi bir rolu vardır. Tənzimatdan sonra bu adət aradan qaldırılmış və taxt sahibi öpülməyə başlanmışdır. Topaqaçı sarayında sərgilənən Padşahın geyimləri bölməsində II Bəyazidin çox rəngli və bitki motivli kemha xalatı (kaftanı) ilə IV Muradın qırmızı zəmin üzərinə sırma (qızıl və ya qızıl suyuna salınmış nazik gümüş iplik işləməli) motivlər ilə işlənmiş kemha xalatı (kaftanı) Türk toxuma sənətinin nümunələri sırasında olmuşdur.

XVI yüzilliyin II yarısından etibarən kemha və sərasər parçaları rəğbət qazanmağa başlayır. Çatma toxunuş texnikası baxımında məxmərin bir çeşididir. Döşəməlik və kaftan hazırlanmasında istifadə olunan çatma parçalar ara sıra, xüsusilə dar ucları “nişli” (oyuq) bordürlü (geyim, parça üzərində kənarlarda yerləşən bəzəklər) əsas üzləri çox dəyərli tutulurdu. Qiymətli vəsaitlərdən yaradılmaq başlıca kaftanlıq (xalatlıq) parçalar kemha, sərasər və zərbəftir. Kemhanın çözücü (toxumaçılıqda ipliklərin incə keçirildiyi uzunlamasına iplik, arış) və atkısı (toxumaçılıq dəzgahlarında məkiklə eninə atılan iplik, arğac) ipək nümunəsini yaradan takviyə atkıları ipək, gümüş və ya qızıl kılaptandır (mis, qalay və s. mədənlərdən çəkilərək üzərinə qızıl və ya gümüş zər vurulmuş metal iplik). Sərasərin çözücü (toxumaçılıqda ipliklərin incə keçirildiyi uzunlamasına iplik, arış) ipək, atkısı gümüş və qızıl sapdır.

Osmanlı dövründə geyim-keçim çox əhəmiyyətli olduğu üçün parçaların yeri ayrı idi. Qızıl saplarla işlənən parçalar, ləl-cəvahirat və qiymətli mədənlərlə birlikdə xəzinədə saxlanılırdı. Avropalı xanımlar qonaqlarda həmçinslərinin geyimlərini araşdırar və olara oxşar paltarlar tikdirərdi. Toxuculuq, parça, naxış,

tikiş trendləri dəyişsə belə bu dördlük modanın olmazsa olmazları idi. Osmanlı İmperiyasında isə bu dördlüyə ən çox qiymət verən xanədanlıq idi.

Dəsənlər (ağac, parça və s. üzərinə çəkilmiş rəsm nümunələri), parçalar və tikiş çox sarayda əhəmiyyətli idi. Saray atelyeləri toxumaçılıqla məşğul idi və vər atelyədə ən az 60 adam işləyirdi. Saray bünyəsində (quruluşunda) işləyən və xanədan mənsubları üçün paltar naxışı hazırlayan, parça toxuması, tikiş edən qruplar var idi. Böyük bir tekstil fabriki kimi sarayın nəqqaşxanası var idi və İmperiya haranı fəth edərsə oranın usta dəsənçilərini (ağac, parça və s. üzərinə çəkilmiş rəsm nümunələrini hazırlaya bilən sənətkarlar), sənətkilərini də yanlarında aparar və bu ustalar nəqqaşxanalarda bildikləri və ya inkişaf etdirdikləri naxışları şagirdlərinə öyrədərdilər. Nəqqaşxanalarda çəkilən naxışlar sultana təqdim edilər və sultan da ən bəyəndiklərini fərqli sənət sahələrinə paylayardı. Geyim də Osmanlı İmperiyasında bir sənət idi.

Parçalar xəzinədə mühafizə edilirdi. Çünki qızıl ipliklərlə toxunan parçalar, ipəklər əhəmiyyətli bir yerə sahib idilər. İki növ toxuma, parça atelyesi var idi. Bunlar kemha (bir növ ipək parça) digəri isə məxmər idi. Bir atelyədə işləyən digər atelyeyə keçə bilməz, bütün mütəxəssizliyini ancaq bir işə sərf edirdi. III Əhməd (1703-1730) dövründən etibarən isə, içərisindəki qızıl və gümüş nisbəti yüksək olan ağır, bahalı parçalar yerinə məxmər, atlas, tafta, canfəs, sandal, geremsut, səlimitə kimi daha yüngül və sadə parçalar istifadə edilməyə başlamışdır.

Xatirə əşyası olaraq padşahlar öldükdən sonra sonra üzərindən çıxan əşyalar boxçalanır və üzərinə adlar yazılaraq saxlanılırdı.

Xanədanlıq rəng olaraq əsasən erguvan qırmızısı yəni parlaq bir qırmızı boyadan istifadə edirdilər. Bu boya Hindistandan gətirilirdi və çox bahalı idi. Bal rəngi və fil dişi rəngi çox istifadə edilir. Lame (əsasən metal rəngində olan rənglər), çəhrayı, mavi və yaşıl məşhur rənglər deyildi. Xanədanlıq qəhvəyi rəngdən istifadə etməzdi. Ancaq indiki kimi bir rəng ahəngi yox idi. Kişilər belə son dərəcə canlı rəngləri bir yerdə istifadə edirdilər.

Teymurlu modası uzun müddət davam etmişdir və irəliləyən illərdə çiçək naxışları böyük rəğbət qazanmışdır. Çiçəklər, yarpaqlar əl işləmələri ilə hazırlanan

naxışların hər bir motivində ayrı bir sənət var idi. Ən çox istifadə edilən naxış lalə motivi idi. Sanki Osmanlıyla bütünləşmişdir.

Osmanlı qadınlarının necə geyindiyyəni bilmək üçün Levinin minyatürləri yetərlidir. Qadınlar hərəmdədirdər və buna görə də rahat şəkildə geyinmişlər. Sinə dekoltesi daha çox idi. Osmanlı dövləti Avropadan hazır paltar almırdı, hər iki tərəf bir-birindən parça satın alardılar.

3.3. Osmanlı İmperiyasında işləmə sənəti

Osmanlı İmperiyası dövründə emal etmə sənəti ən parlaq dövrünü yaşamışdır. Cəmiyyət ilə siniflər arasında ünsiyyət vasitəsinin olması, işləmə sənətinin inkişafını təmin etmişdir. Bu dövrdə işləmələr saray və saray xarici olmaqla iki yerə ayrılmışdır. Hökmdarların iqtisadi dəstəyi ilə saraylarda usta işləməçilər tərəfindən ən gözəl nümunələr verən işləmələr saraylardan evlərə, evlərdən isə bazarlara (dükanların yerləşdiyi alış-veriş mərkəzi) daşınmışdır.

XVI yüzillik işləmələri

XVI yüzillikdən qalan quşbastılar, dəsmallar, boxçalar, kavuklar (pambıqdan hazırlanan, üzərinə sarıq dolanan kişi baş geyimi), don həmçinin bu dövrün geyim və ev bəzəmə, gündəlik əşya növləri ilə əlaqədar məlumatlar verir. Bu məmulatların hazırlanmasında istifadə edilən materiallar kətan, ipək, atlas, atkılı (toxumaçılıq dəzgahlarında məkiklə eninə atılan iplik, arğac) məxmər kimi parçalar toxuma sənətində çatılan səviyyəni göstərir. XVI əsr işləmə motivləri ümumiyyətlə XV əsr parça nümunələrinə əsasən alınmışdır. Türk işləmə sənəti XVI əsrdə ən yüksək nöqtəyə çatmışdır.

İstifadə olunan texnikalar: səthi tikmə, tikmə, “hesab” iynəsi (toxumaq üçün istifadə olunan ipliklər ilə hazırlanmış tikmə növü) , “slav” iynəsi (sayılaraq hazırlanan tikmə növü), açıq aplikasiya, “metal plaka aplikasiya”, “kordon tutturma” (tikmə növləri) və muncuq işi texnikaların istifadə edilməklə yaradılan parça nümunələrinə rast gəlinmişdir.

Seçilən mövzular: XVI əsr işləmə motivlərini sərbəst və qarışıq olmaqla iki hissədə araşdırmaq mümkündür.

Sərbəst motivlər: Bunlar bir əşyanın ortasını və ya bordürünü (geyim, parça üzərində kənarlarda yerləşən bəzəklər) başlı başına örtən motivlərdir. Ən çox görülən qarışıq çiçək nümunələridir. Xüsusilə lalə, sünbül və qərənfil bir arada çox işlənmişdir. Bəzən araya digər çiçəklər də əlavə edilmişdir. Tamamilə yarpaqların hakim olduğu naxışlarda mühüm yer tutur. Geniş çinar yarpağı hər zaman seçilən

nümunələrdən biridir. Narçiçəyi, qərənfil, zanbaq, sünbül, yabangülü kimi bitki mənşəli bəzəmələr: quş, əjdaha kimi fiqurlu bəzəmələrdə görülməkdədir. Mücərrəd mövzular arasında ulduz, medalyon, altıbucaqlı, keçməli hörük kimi həndəsi formalar və nəsih yazı növlərinə (ərəb hərflərisin basımında, yazı kitablarında ən çox istifadə olunan qaynaq) rast gəlinir. Qarışıq mövzularda güllü, əjdaha, rumilərlə (Anadolu Səlcuqlarının üslublaşdırdığı yarpaq və heyvan motivlərindən meydana gəlmiş qarışıq bəzək növü) təchiz edilmiş çiçəklər görülməkdədir.

Kompazisiya və rəngləmə: XVI əsr işləmələrində motivlərin düzülüşündə böyük bir ahəng gözə dəyməkdədir. Xüsusilə motivlərin işlənəcək əşyanın, parçanın şəklinə ən uyğun tərzdə edilmiş olmaları fəvqəladə bir xüsusiyyət təşkil edir. Çoxunda da ortada bir dairə içərisində eyni olan həndəsi və ya çiçəkli motivlər istifadə edilmişdir. Kompazisiyalarda simmetriyanın hakim olduğu bir nizam mövcuddur. XVI əsr işləmələrində istifadə olunan rəng ahəngi üç və ya dördən rəngdən artıq ola bilməzdi. Ən çox qırmızı, yaşıl, mavi və bəzən də krem və ya sarı rənglər istifadə edilmişdir. Biçimlər pomidor qırmızısı, mərcan, ağ simlə bəzədilmişdir.

XVII əsr işləmə sənəti

XVII əsrdə Osmanlı İmperiyasında işləmə sənəti bir müddət daha yüksək səviyyədə qalmışdır. Lakin bu əsrin sonlarına doğru yavaş-yavaş sürətini itirməyə başlamış və III Əhməd zamanından sonra yəni XVIII əsrin əvvəllərində Avropa sənətinin Türkiyəyə girməsi səbəbi ilə büsbütün zəifləmişdir. XVII əsr işləmə motivlərində yenə bu dövrün parçalarının təsiri görülməkdədir. Xüsusilə dəzgahlarda toxunan kılaptanlı (metal iplikli) və ipək parçaları alacaq qədər zəngin olmayan kəslərin modaya uyğun gəlmək üçün belə parça nümunələrini təqlid edib işləməli paltarlar edərək ehtiyaclarını aradan qaldırmaq istəklərindən əhəmiyyətli rolu olmuşdur. Nəticədə XVII əsrdə naxışlanmış yəni işləməli geyimlər həqiqətən də o vaxtın geyimlərində də işləndiyini göstərir.

Sərbəst mövzular: Sərbəst motivlərdən nar və enginar (çox illik, tikanlı bitkilər kimi və s. istifadə olunan çoxillik bir mədəni bitki) nümunələrindən

alınmış oval formalar çox bəyənilməkdədir. XVII əsrdə işləmələrin sərbəst motivləri arasında ən çox iştirak edən çiçəklər; lalə, qərənfil, sünbül və güldür. Nar nümunəsi də işləmələrdə çiçək və yarpaq motivləri ilə birlikdə istifadə olunmuşdur.

Tətbiq olunan texnikalar: XVII əsr işləmələri yumru xətlər vasitəsi ilə əlverişli “maraş” işi (qızılı və ya gümüşü saplar vasitəsi ilə hazırlanan tikmə növü), “qum” iynəsi (xırda muncuqlardan istifadə edilərək hazırlanan tikmə növü), “balıqsırtı” (hörülərək edilən tikmə növü), “hesab”, “dolğulu hesab” (toxumaq üçün istifadə olunan ipliklər ilə hazırlanmış tikmə növü), Türk işi, incə iş, (tikmənin hazırlanması növləri), verev tikmə (bir küncdən digər küncə doğru tikilmiş tikmə növü), zərdüz, sırma işi (qızıl və ya qızıl suyuna salınmış nazik gümüş iplik vasitəsi ilə hazırlanan) simli (işləmələrdə istifadə olunan, gümüş görünüşündə və parlaqlığında olan iplik vasitəsi ilə hazırlanan tikmə növü) və sırmalı sarma (qızıl və ya qızıl suyuna salınmış nazik gümüş iplik vasitəsi ilə hazırlanan tikmə), iplik sarma (tikmə) və aplikasiyadır.

Seçilən mövzular: Seçilmiş mövzular arasında bahar budağı, lalə, əjdaha və potretlər yer alır.

Qarışıq motivlər: Bu əsrdə yenə ipək və məxmər nümunələrindən təqlid edilən qarışıq motivlər çoxluq təşkil edir. Bunları iki hissəyə ayırmaq mümkündür. Bunlar dəyişik çiçəkli motivlər və çiçəklə qarışıq meyvəli motivlərdir. XVII əsr işləmələrinə bordür (geyim, parça üzərində kənarlarda yerləşən bəzəklər) motivləri daha çox ortadakı şəkillərin daha kiçik modellərindən ibarətdir.

Kompazisiya və rəngləmə: Rənglərdə pastelləşmə olmuş; pomidor qırmızısı, yaqut rəngi, sabun yaşılı, acı sarı ilə turş yaşılın tonları və mavi rəngdən istifadə edilmişdir.

XVIII yüzillik işləmələri

Tətbiq olunan texnikalar: XVIII yüzillikdən daha əvvəlki əsrlərdə başlayan Avropaya bənzəmə cəhdi bu əsrdə də davam etmiş və sənət anlayışında dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Bu dövrdə tətbiq olunan iynə sayının getdikcə artdığı görülməkdədir. İncə kətan, qalın kətan, ipək, atlas kimi parçalar üzərinə ipək iplik, metal aplikasiya edilən işləməyə sarayda inci kimi bəzəyici vasitələr ilə birlikdə rast gəlinirdi.

Ən çox istifadə edilən texnikalar: “hesab” işləri (toxumalq üçün istifadə olunan saplar ilə hazırlanmış tikmə növü), “muşabak”, “mürvər” (nəbatəti motivlərdən hazırlanan tikmə növü), “atma”, “buxara” işi, “Türk” işi (tikmənin hazırlanma növləri) müxtəlif sırma işləri (qızıl və ya qızıl suyuna salınmış nazik gümüş iplik vasitəsi ilə toxunan tikmə), “kobud” hesab, atlas iynə, “çin” iynəsi, “qobelenlər”, “zəncir”, “blok”, dəri üzərinə sırmalı sarma, divalı, anavata (iynə və toxunan ipliklərin fərqliliklərinə əsasən hər tikmənin adı müxtəlif olurdu) kimi texnikalardır.

Seçilən mövzular: XVIII əsrdə xüsusilə böyük parçalarda dəyişik şəkillərdə yer alır. Nəbadət motivləri tamamilə təbii şəkildə uyğundur və bir parça üzərində bənövşələrdən tutmuş yabanı gülə qədər hər cür çiçəyə təsadüf edilir. Bu dövrdə ən gözəl motivlər yenə dəsmal və məmulatın ətrafına, kənarlarına işlənmişdir. Bunlardan xüsusilə qıvrım bir budağın kənarına düzülmüş çiçəklər rəğbət qazanmışdır. Motiv peyzaj (landşaf) hakimidir. Çiçək, meyvə vazalar gözə çarpır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Modanın yuxarıdan aşağı doğru davam edən təqlid xüsusiyyəti, Osmanlı İmperiyasında qərbiləşmənin saraydan daha aşağı təbəqələrə doğru yayılmasını təmin etmişdir. Təqlidə əsaslanan geyim və həyat tərz, tutunmaq və sığınma imkanlarını hazır olaraq tapmışdır

Osmanlı İmperiyasının geyim tarixi XVI əsrdə ən möhtəşəm dövrünü yaşamışdır. Bu əsrdə Osmanlı Türk mədəniyyəti Avropanın diqqət mərkəzində olmuş və artan mədəniyyət və ticarət əlaqələrinə böyük kömək göstərmişdir. XVI yüzillikdə saray parçalarının ehtişamı, İmperiya üçün bir güc və simvol halına gəlmişdir. Bu dövrdə qərbli və Osmanlı toxuyucuları arasında davam edən iş birliyi, mədəni və bədii alış-veriş dövrün vizual qaynaqlarında inkişaf etmişdir.

XVI əsr geyim tarixi baxımından ən əhəmiyyətli nöqtə iki fərqli mədəniyyətin bir-birinə aid olan parçalarını təkrarlayarkən yaşadıkları inkişafdır. Bu rəqabət və alış-veriş həm Osmanlı sənət mədəniyyətini, həm də Avropa sənət mədəniyyətini inkişaf etdirmişdir. XVI əsrin şərq-qərb ticarəti və bədii alış-veriş, cəmiyyətlər arasındakı qarşıdurmanı yumşaltdığı kimi, mədəni sahədə də birlikdə var olmaq və qarşılıqlı olaraq zənginləşdirmək üçün tarixi bir nümunə olmuşdur.

Osmanlı saray parçalarının ən yaxşı nümunələrinin hazırlandığı dövr İmperiyanın ən güclü olduğu XVI və XVII yüzillikdir. Bu yüzilliklərdə, texniki müvəffəqiyyət motiv zənginliyinin yanında, nümunələrdəki rəng ahəngi də saray parçalarının bədii (sənətsal) tərəfini ortaya qoymaqladır. XVI və XVII yüzilliklərdə naxışlar böyük ölçülü olarkən, XVIII əsrdə daha kiçik ölçülərə çevrilmiş, istifadə edilən vəsait və texnika baxımından sadələşərək köhnə görkəmini itirmişdir.

İnsanın xarici geyimi başqa bir mənada daxilə üzə çıxması vasitəsi olaraq qəbul edildiyindən, müasir düşünməni və yaşamağı təmin etmənin yolu paltarın dəyişməsinə bağlanmışdır. Türklərin son əsrdə geyimlərində yaşanan dəyişmə, mədəniləşmək, simvolu olaraq qəbul edilmişdir. Yalnız bu dəyişikliyi təmin etmək asan bir iş deyildi. Ümumiyyətlə bu mövzuda dəyişmə sanki din dəyişdirməklə o

cəmiyyətə bənzəmək ekvivalenti tutmaqda idi. Çünki cəmiyyətin dini simvol olaraq qəbul etdiyi bir başlığı dəyişdirmək olduqca əhəmiyyətli idi. Necə ki, tarix boyunca İslam cəmiyyətləri ilə qeyri-müəlmənlərin arasındakı əhəmiyyətli fərqlərdən biri də geyimləri idi.

İnsan var olduğu müddətcə geyim də zamana görə dəyişən, inkişaf edən və fərqliliklər göstərən canlı bir orqanizim kimi bütün dünya gündəminin bir mövzusu olmağı davam etdirəcək. İnkişaf etmiş cəmiyyətlərdən az inkişaf etmiş cəmiyyətlərə doğru müxtəlif səbəblər ilə ilin modası adı altında, həm istehlak iqtisadiyyatını artıran, həm də bu bəhanə ilə mədəniyyət imperializmini şüur altlarına yerləşdirmə işləri davam edəcək. Paltar mövzusu dünya var olduqca ən böyük birliklərdən ən kiçik birlik olan kiçik ailələrə qədər günün mövzusu və mübahisəsini əhatə edəcək və hər dövrdə olduğu kimi suverən və üstün olan bu sahədə də liderliyini davam etdirəcək.

Müasir dövrümüzdə ənənəvi milli geyimlərə, elementlər və naxışlara olan marağın artması ilə - həmin geyimlərdə, həm də geyim elementlərində bu xüsusiyyətləri özündə əks etdirən, milli üsluba yönəlik bəzi geyim formaları yaradılmışdır. Mərasimlərimizdə də xüsusən belə geyimlərdən istifadə olunur. Bu kimi addımlar mədəni irsin qorunub saxlanılmasına təşviq etdiyi üçün, milli geyimlər daha geniş şəkildə təbliğ olunmalıdır. Bu baxımdan da, türk xalqlarının da ortaq geyim xüsusiyyətlərindən yararlanaraq yeni milli üslubların yaradılması məqsəduyğun olardı və bu sahədə müəyyən işlərin görülməsi zəruridir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Ayten Sezer Arıç «Türklerdeki Kiyafetin Kısa Tarihi», ATAM Dergisi, c.XXII 2006
2. SEVİN N, (1990) «On üç Asırlık Türk Kiyafet Tarihine Bi Bakış» Kültür Bakanlığı Yayınları, 1195 Kültür eserleri dizisi, 151, Ankara
3. ATASOY, Nurhan , DENNY Walter B. , MACKİE , Louise W. Tezcan, Hülya, İpek “Osmanlı Dokuma Sanatı” , TEB İletişim ve Yayıncılık A.Ş İstanbul, 2001
4. BAĞBARS , Sebahat , «Padişah kaftanları neden bu kadar ihtişamlı» (Nurhan Atasoy ile röportaj) Popüler Tarih Dergisi, Aralık 2005 s.54-63
5. MANTRAN N.(1991) XVI-XVII yüzyılda İstanbulda gündelik Hayat» Eren Yayınevi, İstanbul
6. EVREN , Burçak , Girgin Can, Dilek “Yabancı Gezginler ve Osmanlı Kadını”, Milliyet Yayınları, 1997
7. TEZCAN, Hülya, «Kumaş Sanatı» , Geleneksel Türk el sanatları, TC.Kültür Bakanlığı, Haz:Mehmet Özel s.160-162
8. Koçu R.E (1967). «Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü», Sümerbank Yayınları, İstanbul .
9. GÖNÜR.L.ÖGEL.S. (2006) «Osmanlı Kaftanları ile Entarilerin Farkları ve Kullanışları», Sosyal Bilimler C.3 Sayı 1, s ,59-68, İstanbul
10. KÜÇÜKERMEN.Ö (1997) «Türk Giyim Tasarımının Tarihi Kaynakları», Kültür ve Sanat , İş Bankası yayınları,
11. TEZCAN.H (199) «XVI-XVII yüzyıllarda Osmanlı Sarayında Kadın Modası», P.Dergisi , s.12 , 54-69
12. GÖNÜL M. (1975) «Topkapı Sarayı Muzesinde Bulunan Padişah Elbiseleri», Antropoloji, Ankara Üniversitesi Dil tarih ve Coğrafiya Fakültesi, 7, Ankara
13. QUATAERT.D (2003) «Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922», (Çev.Ayşe Berktaş), İletişim Yayınları, İstanbul
14. SAKALOĞLU, Necdet (1987) «Osmanlı Giyim Kuşamı ve Elbisei Osmaniye» Tarih ve Toplum, Kasım, C.8 Sayı:47, 36-42

Ə L A V Ə L Ə R





